

VEZE CRNOGORACA I HRVATA U DOBA SVETOG PETRA I NJEGOŠA

Velimir Vujačić

In the mosaic of the Montenegrin cultural history during the nineteenth and especially in the beginning of the twentieth century, there were numerous prominent persons from other countries and nations, including Croatia. The most vigorous impetus of those relations happened during the rule of the Petrović Njegoš dynasty until the decline of the Montenegrin state in the beginning of the twentieth century. Considering the broadness and indentedness of these relations, as well as heterogeneity of the material scattered through numerous sources, we will concentrate here only on the main protagonists of the Montenegrin-Croatian cultural-historical connections from the period of the rule of Petar I and Petar II Petrović Njegoš.

U mozaiku crnogorskog kulturnog nasljeđa tokom XIX, a naročito na početku XX vijeka, sudjelovale su brojne i istaknute ličnosti iz drugih zemalja i naroda, pa i iz Hrvatske.

Dugotrajno prisustvo tih duhovnih poslenika u političkom, društvenom, ekonomskom, a naročito u kulturnom životu Crne Gore umnogome je uticalo na stvaranje ukupne kulturološke slike Crnogoraca. Brojni pojedinci, a ponekad i određene skupine ljudi iz hrvatskog naroda, došli su u novo, njima samo donekle blisko, ali velikim dijelom po ambijetalnosti, jeziku, kulturi, etici, obredima i običajima, sasvim novo socio-etničko i demografsko kulturno okruženje. Upravo takve ličnosti iz Hrvatske ostavile su značajne tragove na raznim poljima društvenog tkiva crnogorskog naroda:

humanističkim i prirodnim naukama, književnosti, umjetnosti, školstvu, ustrojstvu državnih ustanova, izdavačkoj djelatnosti, publicistici, graditeljstvu, vjerskim ustanovama i kulturi uopšte. Najintenzivniji zamah tih veza odigrao se za vrijeme vladavine dinastije Petrović-Njegoš, sve do propasti crnogorske države početkom XX vijeka. S obzirom na širinu i razuđenost ovih odnosa, heterogenost građe razasute po brojnim izvorima, ovom prilikom zadržaćemo se samo na glavnim protagonistima crnogorsko-hrvatskih kulturno-istorijskih veza iz perioda vladavine Petra I i Petra II Petrovića Njegoša.

Kulturno-istorijske veze između Crnogoraca i Hrvata mogu se pratiti od kraja XVIII vijeka, kada je Crna Gora počela da privlači pažnju moćne Austrije. Doduše, inicijativa je potekla sa crnogorske strane, jer je, pod Katarinom II, mada samo djelimično i kratkotrajno, došlo do zahlađenja odnosa sa Rusijom. Crnogorci, koji su čuvali slobodu svojom skrovitošću, dok se nijesu osposobili da je brane svojom snagom, bili su prinuđeni da traže oslonac na neku drugu veliku silu. Uz to, kako je to bilo vrijeme naglog slabljenja Mletačke Republike, „nemoćnog posmatrača zbivanja na Balkanu“, od koje se nije mogla očekivati značajnija pomoć u borbi protiv Turske, izbor je neminovno morao pasti na Austriju. Sa svoje strane, bečka vlada, čija su se ekspanzionistička stremljenja prema Balkanskom poluostrvu počela jasno isticati i dolaziti u sukob sa ruskim tendencijama, pokazivala je sve jače interesovanje za Crnu Goru. Po riječima njenog kancelara Kaunica, upućenim carici Mariji Tereziji i njenom sinu i savladaru Josifu II: „austrijski dom više no ikoja druga dinastija, može da izvuče najveću i najbogatiju korist od graničara, Crnogoraca i drugih naroda koji su pod turskom vlašću, jer su njihove ratničke sposobnosti neophodno potrebne...te valja gledati da se austrijska vojska popunjava od sada poglavito iz tih naroda“.¹

¹ Radoslav Raspopović, *Diplomatija Crne Gore 1711-1918*, Podgorica-Beograd, 1996, str. 101.

Crnogorskim izaslanicima, guvernaduru Ivanu Radonjiću, prvom serdaru Ivanu Petroviću i arhimadritu i mitropolitskom namjesniku Petru Petroviću, koji su 1779. godine došli u Beč na pregovore, ukazane su sve počasti što su dolikovale predstavnicima jedne slobodne zemlje. Suština stavova iznesenih u kontaktima s austrijskim zvaničnicima, podnesenih u pismenoj formi u vidu konvencije, sadržavala je nedvosmisleno riješenost da se raskinu odnosi sa Petrogradom i spremnost Crne Gore da se prikloni Austriji.

Istina, ti naponi bi bili sumnjive vrijednosti kada bi njihova jedina posljedica bila da se uticaj jedne velike sile zamijeni pokroviteljstvom druge. Narod Crne Gore je suviše dugo i izbliza gledao politiku raznih „zaštitnika“, pa njihova delegacija nije propustila da istakne svoj glavni cilj – sticanje nezavisnosti. U rečenicama: „crnogorski narod će ostati potpuno nezavisan, nikad carskom dvoru neće plaćati nikakve dažbine“ itd, krije se ton suverene države. U tom slučaju, ako bi se Crna Gora našla u sklopu Monarhije, zahtijevana je ne samo sloboda vjeroispovijesti nego i „da po svojoj volji određuje regule za svoje građanske, sudske i privredne poslove, jer smo riješeni da sačuvamo slobodu i nezavisnost, koje su naše pretke koštale toliko krvi“.²

U referatu, podnesenom 22. aprila 1799. godine Mariji Tereziji i Josifu II, kancelar Kaunic izrazio je izvjesne rezerve, prije svega, u finansijskom dijelu konvencije. Ipak, da bi se sačuvalo probuđeno interesovanje prema Austriji, državni sekretar predlaže da se u Crnu Goru uputi jedna delegacija koja bi, poslije detaljnog upoznavanja sa stanjem u zemlji, otpočela pregovore sa odgovornim crnogorskim predstavnicima. Visoke carske ličnosti su bez kolebanja prihvatile kancelarov prijedlog.³

² Pavel Apolonovič Rovinski, Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti, Cetinje, 1993, tom I, str. 541-542.

³ Vukčević M, Projekat austrijske ekspedicije u Crnu Goru sredinom 1790. godine, Zapisi, Cetinje, 1930, knj. VII, str. 195- 205. Svakako, na ovu odluku je

Austrijsku misiju, čiji je cilj bio da ode u Crnu Goru i ispita želje naroda, opiše zemlju i, što je najvažnije, izvidi da li bi za Austriju bilo koristi kada bi je uzela u zaštitu, car Josif II povjerio je Hrvatu, oficiru karlovačke regimente, pukovniku Pauliću. U sastav delegacije ušli su: pored pukovnika Paulića, kapetan Orešković i potporučnik Filip Vukasović. S delegacijom je doputovao u Crnu Goru i opat Francisko Dolci de Vicković, ličnost koja će odigrati značajnu ulogu u daljem razvoju događaja.⁴

utila i činjenica što je Austrija morala stupiti u rat između Rusije i Turske, kao ruska saveznica po Krimskom sporazumu. Prema austrijskom planu, najveći dio ratnog tereta prenio bi se na Srbe i Crnogorce. Da bi ih pridobio u što većim razmjerama za rat, a zatim ih u vojničkom pogledu maksimalno iskoristio, plan je imao dvije glavne ideje: okupljanje Srba iz krajeva preko Save i Dunava u tzv. Mihaljevićev „frajkor“ i stvaranje operacione baze u Crnoj Gori. Za izvršenje prvog dijela plana austrijskom dvoru nijesu stajale nikakve prepreke na putu, jer su se na cijelom prostoru austrijske zemlje graničile sa srpskim zemljama pod Turskom. Međutim, izvršenju drugog dijela plana, stvaranje operacione zone u Crnoj Gori, stajale su na putu mnogobrojne smetnje. Najveća smetnja namjeravanom radu u Crnoj Gori bila je njena velika udaljenost od austrijske granice (najbliže tačke bile su Senj i Bakar), zatim što se moralo prelaziti strano zemljište, mletačko ili tursko. Ipak, izgledi na velike koristi od stvaranja ove operacione baze mamili su Josifa II i njegov Dvorski ratni savjet na ovaj dosta riskantan poduhvat. Očekivane su sljedeće koristi: 1) sa malo austrijske vojske i sa Crnogorcima napala bi se Turska s leđa i njena vojska bi se morala boriti na dva fronta, i 2) što bi se iz Crne Gore moglo lako stupiti u pregovore sa skadarskim vezirom Mahmud-pašom Bušatlijom, koji se odmetnuo od sultana Selima III, namjeravajući da od Albanije napravi zasebnu državu.

⁴ Dr Vladan Đorđević, *Crna Gora i Austrija u XVIII vijeku*, Beograd, 1912, str. 30. Posljednja dvojica poslata su, da bi se zavarao trag, iz njihove karlovačke komande u Ljubljanu, „na službu“, a, u stvari, da se tu preruše. Da mletačke vlasti, opsjednute, kao i uvijek, znatiželjom, ne bi mogle odmah dokučiti u čemu je pravi smisao Paulićeve misije, austrijski oficiri izdavali su se za štampare, rodom iz austrijskog dijela Poljske.

Poslije osmomjesečnog boravka u Crnoj Gori, Paulić je podnio dosta povoljan izvještaj o koristima koje bi Austrija imala kada bi uzela Crnu Goru u zaštitu. Mada nije donio mnogo koristi ni Austriji ni Crnoj Gori, rad prve austrijske misije od izuzetnog je značaja, jer je ostavila dragocjene zapise o zemlji, narodu, običajima, političkom i crkvenom uređenju. Po povratku u Beč, Paulić je izradio tri opširna elaborata o Crnoj Gori i 10. avgusta 1782. godine ponudio ih vladi. U literaturi je već iznesena ocjena da su Paulićeva zapažanja o Crnoj Gori objektivna i trezvena, posebno u pogledu podataka o naseljenosti i ljudima sposobnim da se regrutuju za borbu.⁵ Pored ovih podataka, izložio je i neka objašnjenja o crnogorskom narodu, njegovim psihičkim crtama i odlikama, možda kritičkije od ijednog inostranog opisa poznatog iz tih dana, pa ga donosimo u izvodima:

Ova mala planinska i stjenovita zemlja, navodi Paulić, koja se na ilirskom jeziku zove Crna Gora, može se obići za 23 časa, jer ima dužinu 10, a ondje gdje je najšira – 6 časova hoda. Graniči se Skadarskim jezerom, Paštrovićima i Jadranskim morem, na jugu mletačkom teritorijom i jednim dijelom Hercegovine, a na sjeveru turskim Zetskim poljem i Hercegovinom.

Ono što se danas zove Zeta, tvrdi Paulić, nije ni izdaleka teritorija koja se tako zvala u Nemanjićkoj državi, nego ravnica u kojoj su Spuž, Podgorica, Skadar i brda naseljena hrišćanima, koji se zato zovu Brđani. U Zetu spadaju i nekoliko sela Pješivačke i Lješanske nahije, koja plaćaju Turcima harač. Od tvrđavica u zetskoj ravnici, Spuž, Žabljak i Podgorica mogu se uspješno oduprijeti pobuni okolnog stanovništva i držati ga u pokornosti, budući ono nema artiljerije. Ako bi Austrijanci zaratili s Turskom, sva tri ova gradića lako bi se osvojila pomoću teže artiljerije i bili bi zgodni depoi za ratne potrebe.

⁵ R. Raspopović, op. cit, str. 107.

Zemlja je vrlo brdovita i stjenovita, sa vrlo malo obradivog zemljišta, nešto pašnjaka i šume, bez ikakvih puteva, osim pješačkih staza. Od pet nahija na koje se Crna Gora dijeli, najveća je Katunska, od koje se jedan dio – onaj što je kraj mora – prije 96 godina stavio pod zaštitu Mletačke Republike. Po tvrđenju Paulića, Brajići, Maine, Pobori i čitav Grbalj potčinili su se Mletačkoj Republici po savjetu vladike Danila, koji je želio da se crnogorsko stanovništvo, u slučaju kakve nove katastrofe, ima gdje skloniti. Ali od tog vremena Crna Gora je izgubila morsku obalu.

Zemlja je, pored sve brdovitosti, dosta dobro naseljena. U njoj ima 4 884 kuće sa nešto preko 40 000 stanovnika. Sami Crnogorci smatraju da uvijek mogu regrutovati 10 000 boraca, ali Paulić smatra da ih ne može biti više od 8 000 sposobnih za borbu. Ljudi su lijepi i jakog sastava.

Što se tiče hrane, Crna Gora, izuzev Crmničke nahije, nema dovoljno obradive zemlje. Glavna hrana je kukuruz. Od stoke najviše je ovaca i koza. Njihovo mlijeko, sir i meso predstavlja ju glavnu ishranu tih gorštaka, a njihova vuna sirovinu za odjeću. Što im od tih proizvoda preostane, prodaju u Kotoru. Krupne stoke ima taman koliko je potrebno za zemljoradnju. U cijeloj Crnoj Gori nema više od 2 000 konja i mazgi, pa i od tog broja najmanje 500 se nalazi u Crmici. Ribolov je u Skadarskom jezeru veoma bogat. Lovi se jegulja, pastrmka, skakavica i šaran, ali najviše ukljeva (Scoranza), riba malo veća od sardele, koja se suši na dimu na samoj obali, pa izvozi u Kotor. Riječka nahija izvozi i rujevinu, biljku koja sadrži žutu i zelenu boju. Guvernador Radonjić je Crnoj Gori učinio veliku uslugu time što je uništio plemenske starješine koje su pljačkale stočne transporte iz Hercegovine, pa je sada trgovina slobodna. Crna Gora nema svojih rudnika i kovnica, pa se služi mletačkim i turskim novcem. Minerali se mogu naći u Crmnici, Stanjevićima i u tjesnacu Kolašinskog ždrijela.

Crnogorci su vrlo umjereni u jelu i piću, ali su vrlo gostoljubivi kao rijetko koji drugi narod.

Kad je riječ o političkom i crkvenom ustrojstvu, Paulić kaže sljedeće: u Crnoj Gori nema policije ni bilo kakvih zakona. Svi su ljudi apsolutno jednaki. Glavari se od ostalih Crnogoraca razlikuju samo po tome što se bave opštim poslovima i raspravljaju razmirice. Od svjetovnih starješina svaka nahija ima po jednog serdara; samo Katunska, koja je najveća, ima dva. Radonjićevom ocu dao je narod titulu guvernadura, da bi pred Turcima i Mlečanima imao više ugleda. Opšti poslovi rješavaju se na nahijskim i opštim zborovima, koji se održavaju na Cetinju.

U građanskim sporovima sastaju se naročiti sudovi „dobrih ljudi“, ali ako se presuda ne sviđi parničarima dalje se ništa ne može riješiti. Narod je pravoslavne vjere, ali je o njoj vrlo malo obaviješten i praznovjeran, pa se sva njegova pobožnost svodi na postove. Crkveni poglavar je vladika, koji obično ima pomoćnika. Vladici su potčinjeni svi pravoslavni sveštenici od Peći do Kroje i Dalmacije, jer, od kada je ukinuta Pečka patrijaršija, crnogorski vladika je najbliži mitropolit. Njegove funkcije su: zapopljavanje, osveštanje novih crkava i pregledanje parohije. Po smrti posljednjeg Crnojevića, vladika je prva ličnost u Crnoj Gori, a kaluđeri i stanovništvo ga titulišu sa „sveti vladiko“. S druge strane, od kada su dobili guvernadurstvo, Radonjići nastoje da zauzmu prvo mjesto u narodu. Prvome guvernaduru to nije pošlo za rukom. Njegov sin bi potpuno uspio da ima više dara i da je imućniji, jer je sadašnji vladika Plamenac odan piću, pa ga narod ne poštuje. Kaluđeri takođe uživaju izvjestan ugled, ali samo oni koji su dobri besjednici, vješti da podignu narodno oduševljenje. Međutim, njihov je broj sve manji, jer neće da žive neženjeni, da vječno poste i poslužuju goste. Manastiri su: na Cetinju, Dobroti, Stanjevićima, Mainama i Crmnici. Glavni je onaj na Cetinju, gdje su vladike stanovale, ali u njemu sada borave samo dva kaluđera. U Stanjevićima,

gdje sada boravi mitropolit, ima još jedan arhimandrit, tri kaluđera, jedan đakon i nekoliko đaka koji se spremaju za poziv sveštenika. Manastiri posjeduju svoja imanja, koja se protežu od Maina do Žabljaka. Najbolja mjesta za ribolov na Skadarskom jezeru pripadaju manastirima, koji, osim toga, imaju preko 2 000 ovaca i koza. Ima i još manastira osnovanih od pojedinih opština. Takav je, npr. manastir u Grblju s malim brojem kaluđera. S druge strane, manastir u Ostrogu ima veliki broj kaluđera, jer se u njemu čuvaju mošti sv. Vasilija, radi kojih ga narod sa svih strana posjećuje. Prije je Crna Gora imala jedan veliki manastir u Boki Kotorskoj sa 73 kaluđera, ali se priča da su ih Mlečani jednog dana sve potrovali. Mirskih sveštenika ima u svakom selu, na svakih 40 kuća po jedan; oni služe u crkvi, krštavaju, vjenčavaju, sahranjuju i svete vodicu; ali ne uživaju osobito poštovanje u narodu, osim ako se odlikuju hrabrošću ili besjedništvom. Obučeni su i naoružani kao ostali Crnogorci, samo se razlikuju po dugoj kosi.

U vezi karaktera i običaja, Paulić tvrdi da se Crnogorci odlikuju gospodstvom, slobodom, lijenošću i osvetoljubivošću. Svi su ratoborni. Vole slobodu, nemaju nikakvih zakona ni policije. Turke i Mlečane suviše mrze, da bi im se potčinili. Ubistvo se sveti ubistvom. Ko ne stigne da se osveti, ta dužnost prelazi na njegovu djecu. Svaki Crnogorac se ponosi svojim i svoga naroda junaštvom. Gusle su i njima, kao i cijelom ilirskom narodu, jedini muzički instrument, uz koji pjevaju svoje junačke pjesme. Ali, pored sve njihove ponositosti i surove divljine, ko god zna da im imponuje, može da ih vodi kako hoće; a ako umije da se koristi njihovim karakterom, može da ih potpuno potčini. Tako je Šćepan Mali, po svoj prilici dezerter iz Like – i ako je bio nezalica – uspio da ovim narodom upravlja punih sedam godina, samo zato što se predstavio kao ruski car Petar III.

Crnogorsko oružje je: duga puška s prstenovima od mesinga na cijevi i spljoštenim kundakom, pištolj i handžar za pojasom,

kod rijetkih i sablja; dvije fišeklije, koje primaju oko 30 fišeka. Spremanje za rat se sastoji jedino u nabavci municije i slanju uhoda da saznaju gdje je neprijatelj. Čim dobiju potrebne informacije, iz pograničnih mjesta šalju žene i djecu dublje u unutrašnjost. Svi muškarci sposobni za borbu, zajedno sa popovima i kaluđerima, izađu na granicu, na kojoj očekuju napad neprijatelja, isključivo u podnožju brda; nikad ne izlaze na ravan teren, budući nemaju konjicu. Nesposobni za borbu, kao i izvjestan broj žena i odraslih djevojaka, polaze s vojskom da nose hranu. Nijedan muškarac sposoban za borbu ne smije ostati kući, niti bez rana odustati od borbe, jer mu u oba slučaja žene pripašu pregaču. Crnogorci nemaju nikakve vojne formacije i podjelu vojske; grupišu se po selima i bratstvima u veće ili manje odrede. Niko nema vrhovnu komandu, svi idu za onima koji su najhrabriji, vrlo se brzo kreću trudeći se da uvuku neprijatelja u klance, gdje ga napadaju sa svih strana. Pošto im je puščana cijev teža od kundaka, naslanjaju je na bilo kakvu podlogu sa koje preciznije gađu, i to uglavnom istaknutije neprijatelje, trudeći se da ne ispale ni jedan metak bez pogotka. Na taj način, i pri onakvom terenu, deset Crnogoraca može da se suprostavi stotini Turaka, koji uvijek imaju znatno više gubitaka. Obično njihovo ratovanje ne traje više od nekoliko dana. Samo 1768. godine, kada je bosanski vezir sa svojim korpusom držao visove oko Čeva punih 6 nedjelja, a rumenlijski sa svojom vojskom zaposjeo Zetu, dok je skadarski paša opsjeo Crmnicu, a Mletačka Republika postavila kordon prema Crnoj Gori, borili su se duže, prelazili sa jednog bojišta na drugo, i samo u Crmnici izgubili 60 ljudi. Zahvaljujući hrabrosti i teškim vremenskim uslovima uspjeli su da odbiju turski napad.⁶

⁶ Paulić navodi jednu interesantnu pojedinost: prvi se povukao skadarski paša, koji je, iz surevnjivosti prema rumelijskom i bosanskom veziru, dopustio da se iz Skadra pošalje municija u Crnu Goru.

U vezi sa nezavisnošću Crne Gore, Paulić navodi:

Od mira između Turske i Venecije, kojim su definisane sadašnje granice Crne Gore, ona pripada Turskoj. Sami Crnogorci priznaju da su za to vrijeme Turci dva puta pregazili i opustošili njihovu zemlju, da su se u njoj naseljavali, da su bili prinuđeni da im ponekad plaćaju harač, kao što stanovništvo u ravnici i danas čini. Međutim, s ponosom ističu da Katunska i Riječka nahija nijesu nikada davale nikakve dažbine, pa ni 1786. godine, i da uopšte narod ne priznaje tursku vlast. Bez obzira na te tvrdnje, Paulić smatra da Crna Gora po ratnom pravu (*jure belli*), pripada Turskoj. To što je faktički nezavisna, ima da zahvali neprohodnosti zemljišta, gdje nema dovoljno hrane za čitavu vojsku, te se ova ne može na njemu duže zadržavati. Ipak, njenu nezavisnost garantuje, prije svega, hrabrost stanovništva, jer svaki korak njene teritorije treba krvlju otimati. Spuški i podgorički zapovjednici suviše su slabi da bi sami mogli preduzeti protiv Crne Gore neku ozbiljniju akciju. Bosanski vezir može mobilisati 60 000 – 70 000 ljudi, a skadarski paša 50 000 Albanaca; prvi, međutim, ne može prodrijeti dalje od Čeva, a drugi od Crmnice, jer turski glavni rod vojske konjica, u ovim klancima i vrletima nije upotrebljiva, a ni pješadija nije od neke koristi, budući tursku vojsku, osim Albanaca, sačinjavaju uglavnom hrišćani. Pored toga, Turci dovoljno ne poznaju ratnu vještinu potrebnu na ovakvom terenu

Na pitanje da li je odista u aprilu 1781. godine Crnogorski zbor odlučio da pošalje svoje izaslanike u Beč, Paulić navodi da je 1779. godine odlučeno da Crna Gora, budući od ruskog dvora nije dobijala nikakvu pomoć – od poklona vladikama narod nije vidio nikakve koristi – treba da uputi još jednu deputaciju u Rusiju s ciljem da ispita da li će joj ona davati pomoć od 40 000 dukata godišnje, koje je carica Jelisaveta obećala; ako neće, ista deputacija treba da traži zaštitu i pokroviteljstvo Austrije. Kad se guvernadur 1779. godine vratio iz Petrograda,

ponovo je sazvao Zbor na kome je saopštio da je raskinuo sa Rusijom, da je u Beču tražio zaštitu carskog dvora, od koga je dobio obećanje da će poslati naročitog čovjeka koji će proučiti stanje u Crnoj Gori.

Što se tiče obuke Crnogoraca u artiljeriji, inženjeriji i drugim vojnim vještinama, Paulić smatra da je to jedino moguće raditi u Austriji, jer bi obuka u samoj Crnoj Gori izazvala surevnjivost i osvetu ne samo Turaka nego i Mlečana. U tom cilju potrebno je formirati jedan bataljon od četiri čete u kome će se obučavati sinovi iz najuglednijih crnogorskih kuća. Kada se obuče i vrate u domovinu, od ovih Crnogoraca bi se mogao sastaviti odred od 150-200 boraca za održavanje reda. Napuljski kralj ima takav dobrovoljački odred sastavljen od Albanaca.

Svaki pokušaj Austrije da u Crnoj Gori uvede neko ustrojstvo, prije nego što bi ova zemlja došla potpuno pod vlast cara, samo bi narodu navukao na vrat nove napade Turaka i Mlečana, a to, tvrdi Paulić, ne bi bilo moralno. Crnoj Gori, pored uvođenja vojnog ustrojstva, treba obezbijediti dovoljno sposobnih vođa, novac, hranu, municiju i ratnu opremu. Ali, i tada ova zemlja ne bi mogla opstati bez austrijske zaštite, koja bi joj bila potrebna upravo za održavanje tog ustrojstva.

Paulić smatra da nije moguće ustanoviti direktni saobraćaj između Crne Gore i Austrije, jer se između njih nalaze mletačka Dalmacija i turska Bosna. Nije bolja komunikacija ni preko Dubrovnika, budući treba prolaziti preko Novoga i Kotora. Pored toga, ovaj putni pravac je tako vrletan, da bi topove trebalo prenositi na rukama, što su Crnogorci pokušali da urade s jednim trofuntašem, poklonom Petra Velikog; iako je top bio na rasklapanje, jedva su ga dovukli do Nikšića, gdje su ga i ostavili. Zato, ako bi došlo do rata s Turskom, treba osvojiti Skadar, jer bi se sva vojna oprema mogla prevoziti morskim putem.

Paulić smatra da bi se veliki broj crnogorskih porodica rado iselio u Austriju, dok bi izvjestan broj Crnogoraca pristao da se

regrutuje u austrijsku vojsku. Ali, zbog odluke mletačkog Senata da se Crnogorcima ne izdaju pasoši, prevoz bi se morao organizovati pod lažnim imenima, jer kopnom nije moguće putovati zbog Turaka.

Na pitanje da li bi Austrija, u slučaju rata s Turskom, mogla imati kakve pomoći od Crne Gore, Paulić odgovara potvrdno, ali ne toliko zbog njenih boraca koliko zbog posljedica koje bi imalo uzimanje Crne Gore pod njenu zaštitu. Prva posljedica bi bila odluka svih hrišćana u okolini Crne Gore, i pravoslavaca i katolika, da zbacе tursku vlast. Nih ima 19 710 kuća, iz kojih bi se moglo regrutovati 30 000 boraca. Tome bi valjalo dodati još 2 000 boraca iz Šestana, Krajine i primorja do Bojane. Zajedno sa 8 000 Crnogoraca, regrutovalo bi se 40 000 boraca, koji bi, sa austrijskom artiljerijom i nešto austrijskih vojnika, lako zbacili tursku vlast i pomogli Austrijancima da zauzmu Skadar. Nakon toga, ova vojska mogla bi se iskoristiti u borbama preko Dunava i u Bosni i Hercegovini. Na početku akcije, trebalo bi da Austrija ubaci u Crnu Goru 10 000 svojih graničara. Crnogorci, koji svaku cifru rado uvećavaju, razglasili bi da ih ima 20 000, što bi Turke zaplašilo, a okolne hrišćane ohrabrilo. Ako Venecija ne uđu u savez sa Austrijom, trebalo bi im oteti kotorsku oblast, u kojoj ima 31 000 stanovnika koji mrze Mlečane, a simpatišu Crnogorce. Pored toga, u Boki postoji solidno pristanište i oko 200 privatnih lađa s dobrim i hrabrim mornarima. Crnogorcima bi trebalo dati oficire koji govore ilirskim jezikom.

„I ako“, navodi Paulić, „nije lako izvršiti takvo preduzeće, opet, zbog same mogućnosti da se dođe na takvu zamisao, treba dobro paziti na taj narod i nikako ga ne puštati iz očiju“.

Crnogorci su sada neraspoloženi prema Rusiji i samo u slučaju da Austrija ne primi Crnu Goru pod svoju zaštitu, Rusija bi mogla povratiti svoj raniji ugled i uticaj u zemlji. „Za sada“, tvrdi Paulić, „uvjeravam da Crna Gora sa svim svojim svjetovnim i duhovnim glavarima ništa toliko ne želi kao da dođe pod

zaštitu ćesaraskog dvora. Pa ćak iz Brda, s one strane Zete, dolazili su glavari u Ostrog ćim su ćuli da smo došli u Crnu Goru i molili su i kumili igumana ostroškog da preklinje Radonjića, neka i njihova plemena obuhvati u ono, što bude ugovoreno za Crnu Goru“. Kako i narod uvića da nema slobode bez zakona i vlasti, Paulić smatra da bi za održavanje reda u Crnoj Gori trebalo organizovati ćete u Katunskoj, Rijećkoj i Crmnićkoj nahiji, dok za druge dvije nahije, Lješansku i Pješivaćku, predlaže da se odredi penzija glavarima, serdarima i vojvodama.⁷

No, kako je trebalo odmah poćeti sa davanjem pomoći Crnoj Gori, zavoćenjem reda, vježbanjem i disciplinovanjem Crnogoraca, što je zahtijevalo izdvajanje većih materijalnih sredstava, car Josif II je donio odluku da se do izbivanja rata sa Turskom od svega odustane. Ali, da se veze ne bi prekinule, odredio je da se Crnoj Gori na ime pomoći izdaje 1000 dukata godišnje.

Pojaćano interesovanje za Crnu Goru Austrija je ponovo pokazala tek 1788. godine kada je, u savezu s Rusijom, objavila rat Turskoj. Na osnovu ugovora između Rusije i Austrije o podjeli interesnih sfera na Balkanskom poluostrvu, bećki dvor je dobio iskljućivo pravo na svoj uticaj u Crnoj Gori. Naime, zadovoljavajući se poznatim „grćkim planom“ Katarine II o obnovi grćkog carstva, sa njenim unukom Konstantinom na ćelu, Rusija je, ustvari, nastavila sa svojom politikom nezainteresovanosti za Crnu Goru, odlukom da oblasti zapadno od linije Beograd–Meduanski zaliv, poslije sloma Turske, prepusti Austriji. Stoga je bećka vlada preduzela potrebne korake da ućešćem Crne Gore ojaća svoje pozicije u ratu (1787-1792). U tom cilju, poćetkom 1788. godine upućeno je u Crnu Goru austrijsko izaslanstvo na ćelu sa Hrvatom, kapetanom (docnije majorom) Filipom Vukasovićem, ćlanom Paulićeve misije i dobrim poznavaoćem crnogorskih prilika, sa zadatkom da među

⁷ V. Đorćević, *Crna Gora i Austrija ...*, str. 47-50.

hrišćanskim življem radi na organizovanju borbe protiv Turske. Pošto mu je car dozvolio da izabere pratnju po svojoj volji, Vukasović uzima za svoje saputnike zemljake, Ličane: kapetana Perneta, svještenika Josifa Krmpotića i pet podoficira. Krajem januara car Josif II izdao je patent kojim preporučuje Filipa Vukasovića i Ludviga Perneta hrišćanskom kleru i narodu u Turskoj, koji „dolaze da oslobode tamošnje narode od tiranije otomanske vladavine i da ih pomoću svemogućeg ponovo stave u hrišćansku slobodu i da im vrate sve one počasti, prerogative i privilegije, koje tako mirno uživaju stanovnici svih naših provincija. Dakle, očekujemo da po valjanosti ovog našeg patenta i iz obzira najjačih naših vlastitih interesa, hrišćansko stanovništvo i njihovi predstavnici, kako crkovni tako i svjetovni, primite sa dužnim poštovanjem ratne oficire“ i stave im na raspoloženje sva potrebna sredstva.⁸ Istog dana, car se obratio i skadarskom paši, iz čega slijedi zaključak da je austrijski dvor imao u planu da i Mahmud-pašu Bušatliju privuče na svoju stranu. Pored izvjesne količine oružja, municije i hrane, u Crnu Goru je upućeno 100 hiljada dukata, sa carevom porukom o neophodnosti borbe protiv zajedničkog neprijatelja. Ova ekspedicija krenula je iz Trsta 12. februara i tokom istog mjeseca stigla u Stanjeviće, gdje ih je mitropolit Petar I, zajedno sa glavarima i velikim brojem naroda, svesrdno dočekaio.⁹ Crnogorci su se svakim danom sve više uvjeravali da austrijski izaslanik preduzima ozbiljne radnje za pripremu oružanih akcija. Pored odreda Ličana, Vukasović je računao da će mu poći za rukom da organizuje dobrovoljce, pa je u tu svrhu imao na raspolaganju znatan ratni materijal dopreman brodovima do budvanskih pristaništa. U jednom takvom transportu, u luku Jaz, sjeverno od Budve,

⁸ Gligor Stanojević, *Crna Gora pred stvaranje države*, Beograd, 1962, str. 145.

⁹ Vukčević, M, op. cit, str.197.

Filip Vukasović: Crnogorci, akvarel, 1782.

iskrcano je 100 stari pšenice i kukuruza, zatim veće količine municije i 1000 pušaka.¹⁰

Sporazumom, sklopljenim sredinom maja 1788. godine, između Vukasovića i Petra I, predviđeno je, pored ostalog, otpočinjanje zajedničkih akcija na turskoj teritoriji. Već sredinom juna 1788. godine, Crnogorci su, pomognuti izvjesnim brojem Hrvata, austrijskih vojnika, napali turske gradove: Spuž, Podgoricu i Žabljak. Međutim, napadi su završeni neuspjehom jer se ispostavilo da je za osvajanje pomenutih gradova neophodno angažovati znatno veće snage od onih kojima su saveznici u tom trenutku raspolagali.¹¹

¹⁰ E. Laszowski i V. Deželić, Prilozi k ratnoj povijesti Hrvata. Vukasovićeva vojna u Crnoj Gori i njegov dobrovoljački zbor 1788-1790, Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga Zemaljskog arhiva, Zagreb 1917. U ovom broju Zbornika priređivači su objavili više od stotinu (131) dokumenata o Vukasovićevom ratovanju u Crnoj Gori.

¹¹ G. Stanojević, op. cit, str. 213.

Dakle, Vukasović je u početku postigao značajan uspjeh u pribijanju Crnogoraca za svoju ideju. Crnogorcima je imponovao školovan, sposoban i smion oficir kakav je bio kapetan Vukasović. Uz to, Vukasović je imao pod neposrednom komandom i bataljon dobro naoružanih i odvažnih Ličana. Međutim, neiskrenost i zavidljivost koje su saveznice, Rusija i Austrija, unijele u ovaj rat, osjetile su se ovom prilikom. Naime, ubrzo po Vukasovićevom dolasku, na Cetinje stiže izaslanik carice Katarine II, major Mirković, s ciljem da povрати izgubljene ruske pozicije u Crnoj Gori. Njegovim dolaskom, Crnogorci, na čelu s mitropolitom, masovno napuštaju Vukasovića i okupljaju se oko Mirkovića. Na taj način Crnogorci se počinju dijeliti na dva tabora: austrijski, na čelu sa guvernadurom, oko Vukasovića i ruski, na čelu sa mitropolitom, oko Mirkovića.¹² U to vrijeme pada i misija izaslanika cara Josifa II, Brunjarija, kod Mahmud-paše Bušatlije, a uskoro i njegova pogibija. Skadarski vezir ucijenio je tada Vukasovićevu glavu na 500 dukata. U takvim uslovima, Vukasovićev položaj u Crnoj Gori bivao je sve teži.

Zbog svega pomenutog Vukasović je bio primoran da krajem avgusta napusti Crnu Goru. Njegovim odlaskom iz Crne Gore

¹² Risto Dragičević, *Guvernaduri u Crnoj Gori (1717-1830)*, Zapisi, XXIII, Cetinje, 1940, str. 14-27, 75-95, 144-159. U Crnoj Gori se krajem XVIII vijeka izdvaja snažan glavarski sloj koji postaje vodeći državni faktor. Najistaknutiji glavari su vladika i guvernadur, zvanja faktički nasljedna u kućama Petrovića i Radonjića. Oko njih se formiraju dvije političke struje koje vode borbu za rukovodeću ulogu u stvaranju crnogorske države i oslobodilačkoj borbi. Zahvaljujući, prije svega, izuzetnoj ličnosti mitropolita Petra I, prevagu je odnijela vlašićanska struja. Mada obje nastupaju sa istim pozicijama i interesima u pogledu stvaranja državne vlasti, borba za političku prevlast između vladike i guvernadura proteže se sve do ukidanja institucije guvernadurstva od strane Njegoša 1831. godine, iako već 1897. Petar I ostvaruje potpuni primat u crnogorskom društvu.

propala je ideja Josifa II o stvaranju novog fronta protiv Turske. Uprkos Vukasovićevoj želji, Josif II nije pokušavao da obnovi ekspediciju, u prvom redu zbog nepovoljnog stanja na glavnom bojištu, u sjevernoj Bosni i sjevernoj Srbiji, a zatim i zbog unutrašnjih buna u Mađarskoj i Belgiji protiv njegovog centralizma.¹³

Neki Crnogorci, navikli da za ratne neuspjehe uvijek nalaze krivce van svojih redova, i ovog puta su pokušali da glavnu krivicu svalje na austrijske oficire, u prvom redu Vukasovića. Danas je teško ustanoviti ko je sve podsticao narod da širi nepovoljne sudove o Vukasoviću kao čovjeku i ratniku. Sa svoje strane, Filip Vukasović nije mogao ni očekivati ni predvidjeti da će naići na neprijatnosti poslije povratka iz Crne Gore, pogotovu to nije mogao predvidjeti poslije dobijanja potpukovničkog čina u decembru 1788, i nagrađivanja Ordenom Marije Terezije u februaru sljedeće godine i to sve za zasluge ratovanja u Crnoj Gori.¹⁴ Kao odgovor na intrige koje su počele da se šire, uslijedila je akcija njegovih ratnih drugova, oficira iz odreda Ličana. Na oficirskim skupovima, održanim u Sincu početkom februara 1790. i Gospiću 4. II i 16. II iste godine, njegovi ratni drugovi su zahtijevali da se zaštite ratne zasluge jednog istaknutog i časnog oficira.

Vrijedi pomenuti da su visoko mišljenje o Vukasoviću imale i njegove pristalice u Crnoj Gori. Početkom aprila 1790. godine izdale su sljedeću potvrdu o Vukasovićevom boravku i radu u Crnoj Gori:

„Ne nagovoreni, niti pak prevareni, no od naše dobre volje i od strane našega naroda svjedoče u osam tačaka da je Vukasović svojim junaštvom i svojim sposobnostima dokazao svoju vrijednost sa svojim Ličanima“. U potvrdi stoji, između ostalog, i sljedeće: „Jego čast, prirodna ljubav, blagonaklonost i sposobnost bila je od

¹³ Vukčević, M, op. cit, str, 197.

¹⁴ Vjesnik hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arhiva, str.224-225.

sviju strana pohvaljena i tako razglašena, da svaki Crnogorac, Albanac i Hercegovac želio je imati njega za poglavara“. ¹⁵

Ko je stajao iza kampanje protiv Vukasovića u Monarhiji bilo bi zanimljivo ustanoviti. Zasad se može samo pretpostaviti da je kampanju podstrekavao đeneral Paulić i neki srpski crkveni krugovi u Monarhiji, na koje je austrijski đeneral imao uticaja. Na ovakvu pretpostavku, između ostalog, navodi činjenica da je u jednom razgovoru vođenom u Beču 1791. godine između serdara Mihaila Plamenca sa vladikama: temišvarskim (Petrovićem), vršačkim (Šakabentom) i novosadskim (Jovanovićem), jedan od srpskih prelata (Jovanović) otvoreno izrazio mišljenje da bi austrijska vojna akcija u Crnoj Gori bila kudikamo efikasnija da je umjesto Vukasovića tamo bio upućen Paulić.

No, bilo kako bilo, odlazak Vukasovića iz Crne Gore 1788, ostavio je mučan utisak u crnogorskom narodu, počelo je da jenjava borbeno raspoloženje, da iščezavaju nade nastale na početku rata. Većina crnogorskih prvaka i ratnika iz okršaja kod Spuža i Podgorice teško je mogla da zaboravi odvažnost Vukasovića i njegovih hrvatskih saboraca. Njihov odlazak je, van sumnje, oslabio udarnu moć crnogorskih i brdskih odreda. ¹⁶

Činjenica da je major Filip Vukasović za svoju djelatnost u Crnoj Gori dobio, pored unapređenja, Orden Marije Terezije, najviše austrijsko vojno odlikovanje za hrabrost, najbolje govori o značaju koji je Monarhija pridavala ovoj balkanskoj državi. ¹⁷

Sve ovo je bilo potrebno naglasiti jer je rat Austrije i Rusije protiv Turske (1787-1792) doveo do prvih veza Crnogoraca i Hrvata. Dolazak dobro opremljenog austrijskog bataljona, koji je brojao 400 odabranih vojnika, sa hrvatskim majorom Filipom

¹⁵ G. Stanojević, op. cit, str.222.

¹⁶ Branko Pavićević, Petar I Petrović Njegoš, Podgorica, 1997, str. 136.

¹⁷ Anđe Kapičić, Velimir Vujačić, Strana odlikovanja u Crnoj Gori, Cetinje, 2005, str. 63.

Vukasovićem (1755-1809) na čelu, i njihov boravak u Crnoj Gori od maja do avgusta 1788. godine, pobudio je velike nade da će se razbiti turske snage u susjednim gradovima i utvrđenjima. Mada se završila dosta traljavo i bez pravih rezultata, Vukasovićeve misije je za našu temu od izuzetnog značaja, jer je neposredno poslije nje nastao jedan štampani spis u formi prigodne pjesme. Pjesmu je napisao Josip Krmpotić, pod naslovom: „Pjesma Crnogorcem ispjevana i vojvodi Filipu od Vukasović pripjevana. U Beču kod Josipa Hraščanskog 1789“. Iz istraživanja dr Ferda Šišića vidi se da je to veoma rijetka knjižica, koja postoji samo u biblioteci JAZU u Zagrebu.

Koliko je poznato, Josip Krmpotić bio je katolički vojni sveštenik u odredu majora Filipa Vukasovića, pa je lično učestvovao u crnogorskoj ekspediciji. Živio je između 1750. i 1800. godine, a porijeklom je bio Ličanin iz okoline Gospića. Vukasović je, takođe, bio Ličanin katolik, pa je i četa, koja je sa njim došla u Crnu Goru bila sastavljena od samih graničara: po 200 boraca iz ličke i otočke regimente. Krmpotić se vidno isticao u Vukasovićevoj ekspediciji: ne samo što je bio desna ruka Vukasoviću, kao njegov lični sekretar, nego je u ime Vukasovića napisao opširan i detaljan izvještaj za bečki dvor, datiran 14. novembra 1788. godine.

Mada se ekspedicija završila neuspješno, u pjesmi J. Krmpotića – napisanoj po uzoru narodnih junačkih pjesama i fra Andrije Kačića – događaj je opisan kao veliki Vukasovićev uspjeh. Za razliku od Krmpotićevog izvještaja bečkom dvoru, u kome se Crnogorci karakterišu ne baš pohvalnim riječima, u poemi je ekspedicija predstavljena kao Vukasoviću i Beču vjerne crnogorske struje veliki uspjeh, dok se o mitropolitu Petru I i njegovim pristalicama ne govori ni riječi. U pjesmi, Vukasović i guvernadurova struja uzdižu se visoko, kao vjerni podanici bečkoga cara. Na vijest da im dolazi Filip Vukasović, oduševljeni Crnogorci odmah se prihvataju oružja. Ne ulazeći u

literarnu vrijednost pomenutog književnog djela, spjev svjedoči da je J. Krmpotić imao jak osjećaj za slovensku uzajamnost.¹⁸

Na vijest da im dolazi Filip Vukasović, što im javlja „vila s visoke planine“, oduševljeni Crnogorci se odmah dižu na oružje:

„Pa štogoda muško biše	Crnogorce redom pita,
I oružje nosit može,	Što ko misli neka kaže,
Od radosti komaj diše,	Svi dadoše odgovora,
Pali puške trza nože,	Svi na maču prisegoše,
Filipu se naklanjaše,	Svi primiše carskog dara,
Tvrdu vjeru uhvatiše.	Svi se caru podložiše,
Pod zapov'jed njegovu staše,	Pak u kupu zakliknuše:
Duge zbore učiniše,	„Živi, živi rimski care,
On im carsku knjigu čita	Slobode nam vrati naše,
I potanko sve razlaže.	Bud nam vječni gospodare“.

Međutim, pjesma je mnogo zanimljivija sa nacionalnog stanovišta. Mada je bio Ličanin katolik, dakle Hrvat, on naziva ne samo Crnogorce već i svoje zemljake, koji su sa

¹⁸ Iz ovog perioda datira još jedna pjesma pod naslovom „Žalosna pjesma o Srbiji negda preslavnoj monarhiji“. Knjižica ima 16 strana i pisana je na crnogorskom jeziku s prevodom na italijanski. Pored toga, u listu „Osservatore triestino“, zvaničnom organu tršćanske pokrajinske vlade, štampano je nekoliko dokumenata o borbama Crnogoraca sa Turcima. Bez sumnje, pomenutom pjesmom i objavljenim dokumentima trebalo je skrenuti pažnju jednog dijela evropske javnosti na narod u Crnoj Gori. U pjesmi se ističe da su Crnogorci legitimni nasljednici nekada moćne nemanjičke države.

Planirano je da se štampana pjesma rasturi u Crnoj Gori. Poznato je da je guvernadur Radonjić iz Trsta uputio svome bratu dva primjerka knjižice, uz obećanje da će poslati još 40 primjeraka. Međutim, knjižica nije mogla imati veliku prođu u Crnoj Gori, budući je štampana latinicom, koju je u tom periodu malo koji Crnogorac znao. Iz vijesti o upućivanju štampane pjesme u Crnu Goru može se zaključiti da je guvernadur Radonjić bio inspirator njenog publikovanja. (G. Stanojević, op. cit, str. 225).

Vukasovićem došli u Crnu Goru, Srbima. Ovo je još jedan dokaz velike konfuzije po ovom pitanju i identifikovanja Slovenstva sa Srpstvom. Ovo se djelimično može objasniti činjenicom da je pravoslavna crkva u Austriji (Karlovačka mitropolija) davala ideološki smjer svim kulturnim počecima na prostoru njene jurisdikcije. Začetnik velikosrpske ideje bio je Dositej Obradović, koji je izrekao tvrdnju da srpskoj narodnosti pripadaju stanovnici „od Crne Gore do Smedereva“, od „Adriatičkog mora do reke Dunava“, „od grada Budima daže do Njeguša“. Književnici iz Vojvodine uzdizali su, u vidu pjesama, „istorijskih“ drama i sl. feudalnu prošlost Srbije (Raške), krajem XVIII i u prvoj polovini XIX vijeka, dajući poseban značaj pripadnosti srpskoj naciji. Po svemu sudeći, tu literaturu je čitao, i na njega je uticala, Josip Krmpotić, o čemu svjedoči ova poema.

Već prvi glas, kojim vila najavljuje Vukasovićev dolazak:

„Razbuđuje Srbe iznenada
Po svoj Zeti ća do Skadra grada“.

Zatim im vila objašnjava, što je svrha Vukasovićeve misije i njegove vojske:

„Da sakupe mlade Crnogorce	Po bedemih srpskih prolivenu,
Do Nikšića i do Podgorice,	Da zaplijene Zetu zemlju ravnu,
Da na Turke udru sa sve strane,	Despotovu državu odanu,
Da osvoje srpske pokrajine,	Da odrenu turske b'jele ovce,
Da razbiju od gradova vrata.	Da ugrabe Nemanjića novce,
Gdje no dosta Nemanjića zlata,	Da porobe Turke nevjernike,
Da preotmu dvore Nemanjića,	Da dovedu konje povodnike,
Koji no su u Otmanovića,	Da popale mečit i munare,
Da povrate slavu glasovitu	Da podignu crkve i oltare,
Nemanjića rodu plemenitu.	Da sataru 'holu vjeru tursku,
Da dobiju zlatno perno krilo,	Da rašire svetu hrist'jansku,
Koje prije Despotovo bilo	Da izvade iz ropstva djevojke,
Da razore pretavne tamnice,	I njihove razvesele majke,
Gdjeno tužno srpsko vene lice,	Da povrate Srpkinja ljubovce,
Da krv srpsku osvete rumenu,	Da utiše jadne udovice“.

Za Vukasovićevu vojsku, koju su sačinjavali uglavnom Hrvati, Krmpotić kaže:

„Ostali su roda viteškoga,
Pravi Srbi pravo slave Boga,
Et' imaju konje ognjevite,
Oštrim mačem turskoj gizdi prite“.

O staroj slavi Crnogoraca, Krmpotić kaže sljedeće:

„Pogledajte stare vitezove,
Pune snaga bane i knezove!
Nije l' vitez Miloš Kobiliću
I delija Bajazetoviću?
Ne pjeva l' se od Crnojevića
I od mlada Stijepe Kosarića?
Glasovita bana Zrinovića
I svijetla Frankopanovića
Slavi Lika, slavi Slavonija,
Slavi Bosna, slavi Dalmacija.
Od Despota i od Relje mala
Od Novaka i Grujice hvala,
Ne cvate li u rumenu cv'jetu
Dan današnji po slavanskom sv'jetu?
Nije l' Srbljin Kraljeviću Marko,
Od kog' srpski znade pjevat' svako?
Nije l' bilo slavna od koljena
Silno carstvo Nemanjić Stjepana?
Ne slave li slavna Srbljin cara
Od svojega naroda Lazara?
Isti Jurje Kastriotić biše
Srbljin, kako otac Kačić piše.

Druge kralje, druge vojevode
Koj' od slavna roda proishode,

Da vam pjevam tri godine dana
I bez jeda i bez slatka sana,
Od svrhe bi još daleko bila,
Doklen bi ih redom ispjevala.
Dvi hiljade jur imade ljeta,
Otkad Srblijin slavom puni sv'jeta.
Kad gledamo posvuda junake,
Porođene od slavonske majke,
Il Hrvate ili Dalmatince
Il Slavonce ili Bošnjanine,
Hercegovce, Bugare, Pemake,
Silne Ruse, viteške poljake:
Svi su ovi od slavna koljena,
Svi hrabreni našega vrimena!
Vidit ćete, kad od Like ravne
Nova četa iznenada bane,
Da lošiji nisu vitezovi,
Neg' su bili stari sokolovi
Indi, ko je od roda srpskoga,
Nek izvadi britka mača svoga!
Nek zagrće do lakata ruke,
Nek udara viteški na Turke,
Nek zazvoni nova po sv'jetu
Srpska slava u prolitnu cv'jetu!
Nek poznadu turske haramije
Ljute srpske sjedoglave zmije.
Nek od straha u gradove venu,
Neka Srbom gospodit pristanu.
Nek naplate odavne krivine,

Koje Srbu čine brez izmine.
Neka bježe preko sinjeg mora
I preg srpskih bregovitih gora.¹⁹

Kao što se vidi, Joso Krpotić, „Feldkapelan“ hrvatski, imao je jak osjećaj za slovensku uzajamnost, koju pogrešno identifikuje sa Srpstvom. Pomenuto Dositejevo „zacrtavanje“ granica, da bi označio „srpske“ teritorije, dugo je zadržavalo aktuelnost, korišćeno je pri izradi srpskih imperijalnih programa. To je dugo imalo veliki (negativni) uticaj na razvoj nacionalne svijesti ne samo Crnogoraca i Bosanaca, nego i kod Hrvata.

Poslije neuspješnog završetka Vukasovićeve ekspedicije, nije su prekinute veze Monarhije sa Crnom Gorom, koje su se, uglavnom, održavale preko Hrvata. Početkom 1790. godine, Dvorsko ratno vijeće je odlučilo, na zahtjev guvernadura Radonjića, da se Crnoj Gori pokloni veća količina ratnog materijala kao i da se, povodom slanja tog materijala, pošalje jedan vješt i okretan oficir, koji bi ponovo ispitao mogućnost slanja jedne vojne ekspedicije u Crnu Goru. Izbor je pao na slunjskog kapetana Živkovića, koji se, nakon kraćeg boravka u Crnoj Gori, vratio u Austriju, u pratnji Luke Ivanovića, povjerenika mitropolita Petra I, noseći sa sobom tri vladčina pisma. Jedno od njih, upućeno generalu Pauliću, uslovalo je da se crnogorsko pitanje po treći put pokrene pred bečkim dvorom. Pismo je veoma interesantno ne samo zbog sadržaja, načina izražavanja, jezika, ortografije i, najzad, zbog toga što je jedno od rijetkih, u originalu sačuvanih pisama mitropolita Petra I iz XVIII vijeka, već i zbog činjenice što je pisano latinicom, pa ga je potrebno prenijeti u cjelini. Osim kod sastavljanja i rastavljanja riječi, pismo nije ispravljano nego je saopšteno onako kako je napisano. Pismo glasi:

¹⁹ F. Šišić, Joso Krmpotić i Crna Gora 1788. godine, Zapisi, Cetinje, 1830, knj. VII str. 219-223.

„Eccellenza

Preko poscetenoga gospodina kapitana Xivkovisnia imao sam radost primiti vasc predraghi list i razumieti sve, scto mi naredivate. Vi ste veliko dobro uccinili scto ste na Trieste dolasili i uredili ova dilla koia inako bila bi posla neskladno i veoma neuredno, buduchi gospodin gubernator nie poslan od Naroda nego sam od svoje voglie, sa mamiti (da iznudi, prim. autora) novce od Vukasovichia i od Dvora, tako ni ia ni Narod ne hochemo snati niscta od poslatih koie on radi s Mihailom Plamenzem.

Prah olovo i sve scto je bilo pod oblast gospodina Xivkovichia primio sam ispravno, ali od 300 zekinah koi su gubernatoru dati sa platiti kirie niesam imao nego samo 200 talirah zesarskih od sinovza Gubernatorovog Stanislava, a ostalo uzeo ie sa sebe, koie molim da biste ccinili nakoxiati (naplatiti, prim. autora) er sam ia usaimio 300 zekinah sa smiriti duk koie muniziu nosio, a prostranno vi moxe iaviti o svemu pomenuti Gospodin Kapitan, i moi poslanik Gospodin Luka Ivanovich, koieh milost i dobrotu Vasce Eccelence svesrdno Preporuccavam.

Ovvu saiuru (količina, prim. autora) postavio sam u moioi kuchi i verh gne straxiu potrebitu dachiu (daću, prim. autora) sviem koliko bude priliccno Zernogorzima i Brdianima sa pervi slucciai a ostalo narediti da fisceke grade. Nechiu niscta propustiti koliko moguchie bude scto bi se tizalo do ccasti i koristi Visociaiscega Avtriskoga Dvora i ovoga naroda, koi sav iedinokupno samnom sdruxen blagodarene i sahvalnost gnihovomu hralevskomu i apostolskomu velicciastvu prinosimo iesmo spravni i gotovi sveger na sapoviedi sluxiti. Nasci konscie, a obcheni hristianski nepriategli nahode se u prevelikom strahu, tuxni i smeteni, vixe mertvi negoli xivi, ne vide se izvan sidinah od gradovah, ni na iednu stranu. Mnogo se moxe slave i koristi dobiti ako bude voglia Boxina, svi Krescteni Narodi u Herzegovini i Albanii biche s nami sdruxeni radosna i vesela srdza, samo ako budu imali razumnoga vladagnia. Ja ufam

ovamo vidieti, sagerliti i pozdraviti kao staroga druga i glubimoga priateglia, a s vma i striza pieschivza koga drago posdravgliam scve scie biti dobro i liepo, ako ovako bude i sve scto u ovieim stranam sliedi prostranie vam mogu iaviti pomenuti gospodin Xivkovich i g. Luka Ivanovich. A ia ostaieim predrago vas posdravgliaiuchi sviem serdzem i duhom vasc pravi priategl.

Lugnia 18. 1790

i pokorni sluga

U Zernoi Gori Stagneviche

Petar Petrović

Vladika Zernogorski²⁰

Po dolasku u Beč, Živković je podnio izvještaj u kome je posebno istakao zadovoljstvo i zahvalnost vladike i naroda na carevu milost, kao i njihovu spremnost da se ponovo dignu na oružje. Kako je Ratno vijeće ozbiljno raspravljalo o ponovnom organizovanju operacione baze u Crnoj Gori, stavljeno je u dužnost Pauliću, sada đeneralu austrijske vojske, poznavao crnogorskih prilika, koji je 1782. godine boravio u Crnoj Gori, da izradi jedan elaborat u pogledu broja, opreme, zadatka kao i načina rada te ekspedicije. Ovaj svoj drugi referat na 22 strane, koji general Tige naziva studijom, Paulić je podnio Dvorskom savjetu 6. jula 1790. godine. Po mišljenju đenerala Paulića ekspedicija bi imala veliki značaj. Treba je preduzeti isključivo sa vojnicima iz hrvatskih korpusa zbog sličnosti jezika, a zatim iz mađarskih pukova, tj. Srbima, Mađarima, Slovacima. U početku, predlaže Paulić, treba angažovati 2 000 vojnika snabdjevenih svim potrebama za period od pola godine. Komandu treba povjeriti jednom spremnom višem oficiru, koji je vičan „ilirskom“ jeziku, i koji će znati da veže za sebe narod ovih krajeva, a poželjno bi bilo da čitav komandni sastav zna „ilirski“. Pošto se nije moglo računati na Mahmud-pašu Bušatliju, protiv njega je trebalo raditi pridobijanjem albanskih hrišćanskih elemenata,

²⁰ M. Vukčević, op. cit, str. 204.

pa Paulić predlaže da se, pored oficira koji govore „ilirski“, angažuje izvjestan broj starješina sa znanjem albanskog jezika. Kako je ovaj zadatak izuzetno težak, treba angažovati bolje oficire i vojnike. Oficirima treba staviti na raspolaganje dva konja, jednog jahaćeg i jednog za prenos prtljaga. Jahaće konje treba uzeti od mariborske komisije, a takođe iz Maribora hirurga sa bolničkim osobljem i potrebni sanitetski materijal.

Međutim, istog dana car Leopold je donio odluku da se od daljeg rada u Crnoj Gori odustaje.²¹

Rat Rusije i Austrije protiv Turske, započet 1787. godine, Monarhija je završila mirom u Svištovu, a Rusija u Jašu 1791. Dok se Austrija zauzela za Crnogorce uslovljavajući Tursku da ne preduzima kaznene ekspedicije, u ruskom ugovoru o miru, kao i obično, Crna Gora nije pomenuta ni jednom riječju.

Još jedan Hrvat imao je značajnu ulogu u crnogorskoj istoriji na kraju XVIII i početku XIX vijeka. Riječ je o Frančesku Dolćiju, sekretaru mitropolita Petra I. Opat Frančesko Dolći de Vicković rođen je u Dubrovniku 1842. godine. Poslije završetka katoličke bogoslovije služio je kao sveštenik u Perastu i Dubrovniku, da bi kasnije postao vikar crkve Svetoga Stefana u Beču. Iz Beča je otišao u Petrograd, gdje je takođe dobio vikarnu službu. Mitropolit Petar I upoznao je Dolćija još dok je boravio u Petrogradu s vladikom Vasilijem. Dolći je bio član austrijske delegacije koja je, na čelu sa pukovnikom Paulićem, doputovala u Crnu Goru 1781. godine. Paulić je posebno insistirao da u njegovoj pratnji bude i Dolći „... jer on dobro poznaje Crnu Goru, pa mu može biti od pomoći u mnogom koječemu“.²² Da ne bi Mlečani, opsjednuti kao i uvijek, znatiželjom, mogli odmah dokučiti u čemu je pravi smisao Paulićeve misije, austrijski oficiri su se predstavljali kao štampari iz austrijskog dijela Poljske,

²¹ Ibidem, str. 202.

²² V. Đorđević, op. cit, str. 27.

koje je bogati Podgoričanin đeneral Zorić angažovao da štampaju crkvene i školske knjige za Crnu Goru.²³ Takođe, putovali su pod lažnim imenima. Opat Dolći je imao pseudonim „Nikola Pješivac“, a Paulić „Petar Stari“.²⁴ Prilikom boravka u Crnoj Gori Dolći je obavljao mnoge diplomatske poslove. Pored ostalog, Dolći je, u ime guvernadura Radonjića, uputio jedno pismo katoličkom biskupu Kavadaniju u Baru, tražeći od njega da utiče na žitelje svoje dijeceze da ne zaborave da su hrišćani ukoliko se desi da ih skadarski vezir pozove u rat protiv Crnogoraca.²⁵ Uvažavajući Dolćijeve zasluge tokom boravka prve austrijske misije u Crnoj Gori, kancelar Vencel Kaunic predložio je caru Josifu II da mu se dodijeli nagrada od 200 dukata.²⁶

Boravak mitropolita Petra I u Rusiji 1785. godine bila je prva teška diplomatsko-politička škola. Da li je tada bio u stanju da realistički prosuđuje o tome da su intrige, koje su se oko njega tada plele, u stvari, bile u skladu sa novom istočnom politikom ruske vladarke, može se samo nagađati. Jedno je sasvim jasno – vladika je tada u Rusiji imao malo pouzdanih prijatelja. Pokazalo se kasnije da je jedina ličnost, koja je tada boravila u Rusiji, u koju se mogao pouzdati, bio – Franjo Dolći. U ruskoj prijestonici Dolći je bio podvrgnut detaljnim ispitivanjima o vladici, njegovim razgovorima, boravku u Beču i, što je najinteresantnije, o planovima za stvaranje države na Balkanu.

Odmah poslije Dolćijevog ispitivanja u petrogradskoj policiji, upao je u vladčin stan „ober-polic-majstor“ i saopštio mu odluku da napusti Rusiju. Vladika je protestovao, koliko je

²³ V. Đorđević, op. cit, str. 31.

²⁴ Ibidem, str. 58. U pismu koje je 21. septembra 1782. godine đeneral Paulić uputio guvernaduru Radonjiću, kaže se sljedeće: „Pokorni sluga i pravi prijatelj Petar Stari, to jest đeneral Francisko Paulić. Pisah Nikola Pješivac, to jest abate Francisko Dolći“.

²⁵ Branko Pavićević, Petar I Petrović Njegoš, str. 68.

²⁶ Ibidem, str. 70.

mogao, tražeći da mu se saopšte razlozi, ali—uzaludno. Pod strogom policijskom pratnjom, „dan i noć“, „ne dajući mu ni časa počiniti“ gonili su ga “preko Polocka, Mogiljeva, Tolčina, preko granice, bez pasoša“. Vladičin pratilac, a kasnije i njegov sekretar, Franjo Dolći, pokušao je da ublaži postupak ruskih vlasti, ali ni to nije imalo efekta. Ruske vlasti su tada Dolćiju nudile 2.000 rubalja samo da govori protiv vladike. Kad je Dolći ovu ponudu odbio, protjeran je zajedno sa vladikom sa ruske teritorije.²⁷

O ovim događajima sam crnogorski vladika ostavio je dragocjena svjedočanstava, koja donosimo u izvodima:

„Budući su arhijereji crnogorski počinjući od 1711. godine dolazili u Rusiju, da zasnjeđoče svoje prijateljstvo sa ruskom državom, to sam i ja postavio sebi u dužnost da učinim to isto, i to tim prije što je pomenuti mitropolit Plamenac već umro, i ja, po pravu nasljedstva, moram zastupati njegovo mjesto. Treći dan poslije moga dolaska u Petrograd, prema rješenju kneza Potemkina naređeno mi je policijski, da do četiri sata poslije ponoći moram napustiti Petrograd. No pošto je moja savjest bila čista riješio sam da ne idem iz Petrograda, dok se ne dokaže moja krivica i razlozi zašto se sa mnom tako postupa. Ja sam zaklinjao šefa policije da kaže knezu Potemkinu, da ja tražim da se moja stvar ispita, da se dokaže moj prestup i da mi se dopusti da pravdam svoju nevinost. No knez, ne trpeći pravicu, nije mi dopustio da se branim, pa je naredio da se policijski protjeram. Tako sam ja nasilničkim putem krenuo iz Petrograda gonjen i dan i noć bez časa počinka preko Polocka, Mogiljeva i Toločina i bio prebačen preko granice bez pasoša. Kao Hrista od Iroda do Pilata, tako je i mene zvijer zvijeru predavala na trzanje za veću moju uvredu i poruganje. Poslije takvog mog nasilničkog odlaska Francésko Dolći, koji je bio sa mnom u društvu, čuvši da i njega traži policija, a znajući i moju i njegovu nevinost,

²⁷ B. Pavićević, Petar I..., str. 88.

javio se sam policiji. Šef policije ga je pitao, kako je smio sa mnom ići bez pasoša, a kada mu je Dolći pokazao dva česarska pasoša i jedan grofa Štaketberga, te je vidio da mu zbog pasoša ne može ništa, stao mu je obećavati 2.000 rubalja samo da govori protiv mene, govoreći mu da sam ja varalica i da ne mogu biti arhijerej bez dopuštenja Svetoga sinoda. Obećao mu je da će biti srećan, ako prokaže moja djela i ako kaže zašto sam došao u Rusiju. Na kraju ga je pitao zna li što o projektu Narančicevom. Dolći mu je dao moje pismo, u kome sam knezu Potemkinu opisao uzrok moga dolaska u Petrograd i htio mu ga predati, ili poslati po Dolćiju, ali Potemkin nije dopustio ni jedno ni drugo. Budući da Dolći nije htio ništa drugo do istinu govoriti, ni za novce lagati, to je i on protjeran na isti način kao ja...“.²⁸

Uprkos tvrdnjama nekih istraživača, sasvim je izvjesno da Petar I nije imenovao Dolćija za sekretara odmah nakon povratka iz Rusije. Prilikom prolaska kroz Beč, major Mirković tu zatiče Dolćija i nastoji da ga pridobije na svoju stranu izražavajući caričino žaljenje zbog nesporazuma iz 1785. godine. Tim povodom, krajem marta 1788. godine Dolći savjetuje mitropolitu Petru I da ne vjeruje austrijskoj misiji „... naročito sada kad vas Moskva traži da vas kao prave ljude prizna i da vas nagradi za sve usluge ukazane ruskom dvoru i kada će ispasti najbolje za vas“.²⁹ Da u tom periodu nije bio Vladičin sekretar, nedvosmisleno svjedoči i već citirano pismo crnogorskog mitropolita upućeno đeneralu Pauliću u Beč 18. juna 1790. godine u kome se, između ostalog, kaže: „ Ja se ufam vas ovamo vidieti, sagerliti i postraviti kao staroga druga i gliubimoga prijatelja, a s vama i stariza Pieschivza koga drago pozdravljam...“.³⁰ Takođe, iz

²⁸ D. Vuksan, Petar I Petrović Njegoš i njegovo doba, Cetinje, 1951, str.36.

²⁹ Dr Dušan Lekić, Spoljna politika Petra I Petrovića Njegoša (1784-1830), Cetinje, 1950, str. 78.

³⁰ M. Vukčević, op. cit, str. 204.

objavljene građe ne može se vidjeti da li je Dolci bio uz Petra I sve do svoje tragične smrti. Iz prepiske ruskog konzula u Dubrovniku Đike, vidi se da je 1798. i 1799. godine bio s Francuzima u Ankoni. Nema, međutim, podataka da li je Dolci išao kod Francuza po vladčinom nalogu. Sasvim je izvjesno da u situaciji kada Rusija zanemaruje Crnu Goru, a na granici ima neprijateljski raspoloženu Austriju, crnogorski mitropolit dolazi na ideju da savezništvo potraži kod njihovog zajedničkog neprijatelja—Francuske, za čiju revolucionarnu politiku obračuna sa nosiocima evropske reakcije, pokazuje sve više simpatija. Uz to, budući da se Turska nalazila u taboru antinapoleonske koalicije, mitroplitu Petru I je izgledalo sasvim prirodno da potraži saveznika u Francuskoj. Svoja opredjeljenja u tom pravcu već je pokazao tajnom podrškom grbljanskoj buni protiv austrijske vlasti 1802. godine.³¹

Vijesti koje su dolazile do cara Aleksandra I o crnogorsko-francuskim kontaktima, nijesu ga mogle ostaviti ravnodušnim. Crnogorsko-francusko zbližavanje bilo je suviše opasno za interese Rusije na Balkanu, pa se, stoga, preduzimaju mjere za njihovo osujećenje. Organizaciju zavjere protiv Petra I ruski dvor povjerava grofu Marku Iveliću, čovjeku bolesnih ambicija, koji je sanjao o tome da svrgne crnogorskog mitropolita i u svojstvu svjetovnog guvernera preuzme vlast u Crnoj Gori.³²

³¹ Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, II, Cetinje, 1992, str. 310.

³² Dr Dušan Martinović, *Generali iz Crne Gore u ruskoj vojsci*, Podgorica, 2002, str. 101. Grof Marko Ivelić potiče iz ugledne porodice risanskih trgovaca. Na istorijskoj sceni pojavio se u vrijeme rusko-turskog rata 1768-1774. godine, kada se, pored stotinak pomoraca iz Boke, priključio ruskoj floti pod komandom admirala Orlova. Zahvaljujući svom junaštvu i razboritosti, kao i nespornom diplomatskom daru, Ivelić je na ruskom dvoru za vrijeme carice Katarine II, a kasnije i careva Pavla I i Aleksandra I, privukao veliku pažnju. Kao ekspert za balkanska pitanja, Rusi su mu povjeravali razne misije u Crnoj

Međutim, crnogorski narod preko svojih plemenskih starješina, oštro se suprotstavio namjerama ruskoga emisara da Petra I izvede pred sud Svetog ruskog sinoda.

Neuspjeh misije grofa Marka Ivelića u Crnoj Gori, koja je trajala gotovo devet mjeseci, uvjerio je petrogradski dvor da sa tom zemljom ne treba računati kao sa ruskim podanikom, već kao nezavisnom državom koja sopstvenim snagama izgrađuje institucije vlasti i traži međunarodnu podršku, ma koliko bila odana Rusiji. Stoga ruske vlasti mijenjaju taktiku, nastojeći da Petra I pridobiju na svoju stranu. Najopipljiviji dokaz nove politike predstavlja otvaranje ruskog konzulata u Kotoru, nezavisnog od onog u Dubrovniku. Novopostavljeni konzul A. J. Mazurevski trebalo je da, kao „zaštitnik“ Crnogoraca, učestvuje u rješavanju svih spornih pitanja s austrijskim vlastima. U stvari, glavni razlozi za otvaranje ovog konzulata bili su diktirani osnovnim koncepcijama Plana Adama Čartorijskog o aktiviranju ruske istočne politike. „Njegovo carsko veličanstvo očekuje – isticao je Čartorijski – da se Crna Gora pretvori u centar slovenske države pod vrhovnim pokroviteljstvom Rusije“.³³

Uočavajući da je vladiku Petra I teško odvojiti od crnogorskog naroda, da napad na njega narod shvata kao udar na čast, nacionalno dostojanstvo, slobodu i samostalnost Crne Gore, i Ivelić i Mazurevski rješavaju da sav bijes petrogradske vlade iskale na Franju Dolćiju. Ivelić je optužio Dolćiju za izdaju,

Gori i Hercegovini. Istoriografija mu stavlja na dušu razuru Trebješana i njihovo stradanje do konačnog preseljenja u Rusiju. Iako nije odlazio iz Risna, odakle je trgovao novcem namijenjenim za Trebješane, on je javljao u Petrograd o svojim velikim uspjesima, što je bio razlog da ga Katarina II proizvede u čin general-lajtnanta. Godine 1814. car Aleksandar I proizveo je Ivelića u senatora, a njemu i njegovim potomcima dodijelio plemićku titulu sa grofovskim dostojanstvom.

³³ Dušan D. Vuksan, Petar I ..., str. 132.

zahtijevajući da bude protjeran iz Crne Gore. Crnogorsko praviteljstvo, sastavljeno od najistaknutijih plemenskih prvaka, odgovorilo je sasvim razborito, ali odlučno, da Ivelić dostavi: „...njegovu prepisku u ruskom prevodu i mi ćemo je prilježno pregledati i doznati, kakvi su zločesti uticaji Dolćija, ili pretenzije stranih vlasti na nas, pa ćemo, uvjerivši se za takve postupke, koji nama najviše štete prinijeti mogu, njega narodnom sudu predati i suditi mu po zakonu“.³⁴

Poslije ovako odlučnog stava Praviteljstva, u kome je do punog izražaja došlo jedinstvo crnogorskog naroda, kampanja protiv opata Dolćija je za trenutak utihnula. Optužbe su obnovljene tek početkom septembra 1804. godine. Formalne dokaze za Dolćijevu krivicu nije bilo teško pronaći u sistemu kategorija carske birokratije, pogotovo što se tada već znalo da je Dolći, po vladčinim upustvima, radio na uspostavljanju korespondencije s francuskim đeneralom Marmonom. Kako vladika nije želio da vodi bilo kakvu istragu nad Dolćijem, tu je ulogu na sebe preuzeo Mazurevski, uz punu podršku Ivelića. Grubo narušavajući suverenitet zemlje kod koje je bio akreditovan kao konzul, Mazurevski je u toku istrage pronašao „pisma koja istinito otkrivaju izdaju i zle njegove misli protiv slobode i časti“ crnogorske i optužio Dolćija da radi za Francuze, protiv ruskih interesa, nastojeći da Crnu Goru odvoji od Rusije.³⁵ U

³⁴ Ibidem, str.136.

³⁵ B. Pavićević, Petar I..., str. 251. U Ivelićevoj zaostavštini, nalaze se neki izvještaji Čartorijskom, s kopijama raznih pisama iz Dolćijeve ostavštine. Oni su tematski svrstani: 1. Rasuđivanja o ratu s Turcima, 2. Sedam pisama od Francuza, 3. Osam Dolćijevih pisama Francuzima, 4. Traktat o taktici, 5. Šesnaest stranica Dolćijevih pisama Austrijancima, 6. 48 listova sa bilješkama Dolćijevih misli. Kasnije je tome dodato i jedno pismo mtopolita Petra I, iz koga je navodno trebalo da se vidi kako je crnogorski vladika čvrsto riješio da sarađuje s Francuzima. Ipak, čini se da je najbliže istini kategoričko mišljenje

odgovoru Mazurevskom, mitropolit Petar I navodi da su iznesene tvrdnje obične Iveličeve intrige, čiju lažnost nedvosmisleno potvrđuje njegova, vladčina, i cijelog crnogorskog naroda odanost ruskom carskom dvoru. On lično, a ni čitavi crnogorski narod, u dosadašnjem Dolčićevom radu nije primijetio ništa sumnjivo. Stoga, Dolći ni u kom slučaju neće biti udaljen iz Crne Gore, dok se njegov slučaj svestrano i nepristrasno ispita. Neistine o vezama Crne Gore i Francuske, tvrdi Petar I, proturaju oni Primorci, koji su svojevrijem pali u austrijsko ropstvo, kako bi Crnu Goru odvojili od Rusije i njenog pokroviteljstva.

Međutim, svega nekoliko dana kasnije, Mazurevski ultimativno traži od Petra I da Dolčija protjera iz Crne Gore. Mitropolitov odgovor Mazurevskom prenosimo u cjelini:

„Po kategoričnom vašem traženju da se protjera odavde abat Frano Dolći, ne mogu se o tome izjasniti koliko bih želio, niti Vas zadovoljiti u Vašem traženju. No radi važnih razloga, želeći i ja i narod crnogorski da ostanemo pod pokroviteljstvom rusko-ga trona tražim da Visoki Dvor obrazuje jednu komisiju i ako ja ne izađem pred njom nevin i ne dokaže se moja i moga naroda usrdnost i vjernost Rusiji, tek tada bi mogao biti Dolći istjeran iz zemlje zbog pripisivanih mu krivica. Ja izjavljujem Vama kao dobrom čovjeku, da meni ne laska nikakvo opravdanje osim dokaza istine o njegovoj krivici, a ako se po svršenom provedenom isljeđenju nađe ma kakve krivice, ja je primam na sebe, a Dolći, ako bude umiješan u kakve podvale prema Crnoj Gori, njegov opstanak ovdje neće biti trpljen ni jedan dan. Izvinite me za ovo, jer me duboka uvreda koja mi je nanesena od strane neprijatelja moje otadžbine ovakvom kriminalnom klevetom, dovodi do krajnjeg očajanja, gdje moram raditi svim

D. Vuksana da „Dolći, bez sumnje, nije bio ničiji plaćenik, sve što je radio, radio je iz ličnih pobuda i jedino u namjeri da koristi narodu, kome služi.“

silama da dokazujem vjernost i odanost ruskom dvoru, jer ne želim da ostanem pod stidom i podozrenjem; lakše bi mi bilo pošteno umrijeti, nego ovako sramotno živjeti, jer takav život smrt je za poštena čovjeka. Zbog toga čast mi je uvjeriti Vas visokim mojim arhijerejskim činom i mojom vjernošću caru, koja Vam je dobro poznata, da ja, dok god se ne dođe do prave istine, garantujem da prisustvo Dolćijevo ovdje ne može imati nikakvih posljedica“.³⁶

Ovom prilikom, Rusija, koja je zbog svakve sitnice slala različite komisije u Crnu Goru, nije udovoljila želji mitropolita Petra I da sama formira isljednu komisiju. Isključivo je traženo da Dolćija sudi i osudi crnogorski sud. Pošto se sumnjalo da će Dolći biti osuđen na Cetinju, to se Mazurevski, da bi tragikomedija bila veće, iznenada „razbolio“ i nije mogao doći u crnogorsku prijestonicu, radi čega je suđenje održano u Stanjevićima.

Sudski proces Franju Dolćiju okončan je 9/21. decembra 1804. Suđenje je formalno bilo u režiji ruskog konzula, dok je stvarno čitavim procesom potajno dirigovao grof Marko Ivezić. Na procesu je suđeno mitropolitu Petru I Petroviću Njegošu, a na optuženičkoj klupi se nalazio njegov lični sekretar – Franjo Dolći.

Sačuvan je zapisnik sa suđenja opatu Dolćiju, pa ga je potrebno prenijeti u cjelini:

„1804-go goda, novembra 27 dneva, Stanjeviće,

Predloženije koje nam bi ot Visokopreosveštenoga Gospodina Mitropolita našega na Cetinje prislano i koje mi pročitasmo i razumjesmo kako niže izgovara, bismo soglasni poslušati.

Jego Visokoblagerodije Gospodin Nadvorni Sovjetnik i ot Arbanije konzul Aleksije Josipović Mazurevski, budući doša na Stanjeviće po zvanju Gospodina Mitropolita i Kavalera našega, također i po voli i nastojateljstvu Jego Visokopreosveštenstva sva pisma Dolcina razgledao, đe on Dolci nađe se obličen pred

³⁶ Ibidem, str. 137.

Gospodinom Mitropolitom ne samo u prepisku s prvim konsolom francuskijem Bonapartom, nego i s mnogijem državama, a bez znanja Mitropolita i Kavalera našega, kako je on Gospodin Mitropolit u tom djelu rečenoga Dolca pred Gospodinom Konzulom u njegove laži obličio tako, da on izdajnik nije znao ništa odgovorit, nego ostao mučeći, a kako ovi zločinac jes sakrio, oli nekomu predao viši dio najpotrebnijih oriđinalnih pisama, u kojima najviša potajnost ot njegovih zločinstva stoji i ne hotio ništa kazati ne samo ot dobre volje, nego i pod šibikama ne kće ni jedno objaviti, a kada bi po rukama i nogama zakovat u verige, tada se nađe u njegove donje haline falsi pašaport ot imena njegova Visokopreosveštenstva napisani i pečatom njegovijem utvrđeni, budući rečeni izdajnik u mitropolicki dom živio i mogao po svojemu lukavou licemjerju i pronirstvu voditi različite zlo vredne prepiske s našijem zlotvorima, kako se to na sverhu objavilo, i takvijem potajnim načinom skrivajući ot nas svoje zlo namjerenije donio nam i našemu otečestvu prežestoki udarac i bez slavije pred Velikim Protektorom našim Jego Imperatorskim Veličestvom Aleksandrom Pervim, Samodrscem Vserosiskim. Toga radi za ljepše i čistije sve po redu razabrati jest veoma potrebito, da Gospodin Rosiski Konsul po svaki način u tome djelu toliko bude prisustvovati; ali kako se on nahodi slaboga zdravlja i ne može na Cetinje poći, zato potrebno je, da on dođe, radi više rečenoga djela, na Stanjeviće. I po tomu predloženo Visokopočtenoga Praviteljstva članam Gospodinu Gobernatoru z družinom, da bi također došli na Stanjeviće uzeti s rečenoga Dolca pokazanije i prinudit istoga, što bi on predao sva pisma, ot kojih se javni bilegi nahode i da bi ovo važno djelo pred licem Gospodina Konsula sveršili, kako se već otkrilo, i postupili š njim izdajnikom Dolci po sili i jakosti našijeh cernogorskih zakonah s utvrđenjem Sentence. A među tijem dokle se svakolika djela sverše biće on, zločinac, uzderžat ovden u Stanjeviće pod krepkom stražom.

Toga radi 24-čisla svi mi niže potpisati došli na Stanjeviće, đe primismo prvo objavljenje ot rosiskoga Imperatorskoga Gospodina Konsula Mozurevskoga, a drugo predloženije ot Jego Visokopreosveštenstva Gospodina Mitropolita našego, kako ovden jedno po jedno izgovara:

1-je. Predanost crnogorskog naroda, jednovjerije i jedino-jazičije i jedinoplemenije obraćajući i dvadeset i četiri godišta misli rosiskijeh cara na dobro, korist i slavu hlabroga ovoga ostatka serbskoga carstva, dodavale su njemu, koliko je bilo moguće, sve načine i pomoći, koje su mogle sohraniti cernogorsku slobodu i povratiti Cernogorcima u svoje vrijeme tu svjetlost i slavu, koje su bile u perva vremena svim narodima ugrabljene, koji ispovijedaju pravoslavnu grekovostočnu, sada toržestvujušću vjeru; čestita doba blagoslovljajući pobjedonosne vojske bezsmertne Jekatarine uzvisili su Rusiju i pravoslavnu vjeru u kratko vrijeme na najviši stepen. Ovo je porodilo u vašijem dušama višu i višu uzdanicu nadati se i gledati za vaše trude i terpenje ot Nje Veličanstva vašijeh milosti i blagodjejanija. Ono, što je ova velika Imperatrica započela, to sada Njen unuk veliki Pokrovitelj vaš Aleksandar Pervi Samodržac vserosiski javno pred licem cijeloga svijeta proizvodit, utvrđivajući vašu sreću i sohranivajući vas od dušmanah vjere i slobode vaše, javni biljegi i svjedočanstvo milosrednjehšega Pokrovitelja vašeh, koji se brine i misli za čestitost i sreću vašu započeli su se na ovi način: budući on razumio da vjerolomni i prijevarni narodi prostiru svoje misli preko lukavoga i zlokovarnoga Dolca lišiti vas istinite slobode vaše, a može biti i pravoslavja, otpravio je on, Veliki Gosudar svojega đeneral leitanta i kavalera Grafa Ivelića, da bi on takvomu zlu ne samo svaku pregradu i smetnju postavio, no i progonit svakoga, koji bi posegnuo zaključati slobodu vašu pot teške okove robstva i nevolje; a sver toga ugodno je bilo Njegovomu Veličanstvu radi koristi i odbrane vaše u cesarskome Gradu Kotoru postaviti konsulat, kako sami očit

vidite i ovo je novi biljeg Visokomonarške k vama milosti i blagovoljenje, u čem on, Gospodin Konsul, uvjerava vas, što bi ne imjeli sumnje, jerbo perva njegova dužnost po volji miloserd-njejšeg Gosudarja Imperatora soderžati se u tom, što bi ne samo branio, sohranivao i unaprijed avizavao nas ot svakoga zla koji suviše da će sa svom snagom o koristi i sreći radit. Ostavalo je u savršenoj tišini i dobroj uredbi cernogorskoj što bi prije-varni i zlo mišljeni Dolci bio pozvat ot Visokoslavnoga Arhipastira vašega, ot vas i ot svega naroda takvi, kakav se on sada objavio, ili da bi iz Cerne Gore bio prognat, đe njegovo sto-janje potresalo blagopolučije, slobodu i pravoslavije cernogorsko, i to je bio uzrok po kojemu i prostiralo se iskanje Gospodina Đenerala leitanta Grafa Ivelića. Znade on, Gospodin Konzul, što dobrodeteljni ovi arhipastir, Praviteljstvo i vas cernogorski narod sudeći po svojijema serdcima, platili su dobro za dobro neblagodarnomu izdajniku Dolcu; i što se više i silnije upirala za ne izgnati ga po nastojateljstvam Gospodina Đenerala i Gospodina Konsula, to više pomenutoga izdajnika čini veće kriva pred licem cijeloga svijeta u sadašnjem njegovom biću on je učinio svoj Cernoj Gori uslugu i cernogorski narod bio bi neblagodaran, kad mu ne bi dali pribježišta. No jeste li vi ikada pomislili i jeli vaš Arhipastir pomislio, što izgnani u svijem Kraljevinam na kastig osuđeni smutljivac Dolci učinio je vama tu službu s lukavijem i prevarnijem mislima za ukloniti vas lakše ot istinitoga dobra i za posegnut jače u poštenje, na slobodu i uprav na vjeru vašu. Istinito nijeste se vi takvom lukavstvu nadali; vi ste prevareni, ali je vas prevario takvi prijevarnik, koji je više mudrije i razumnije ljude u svijetu prevario. Svemogućí Bog, uzdržavajući javno slobodu, pravicu, čistoserdačje i pravoslavnu vjeru vašu neizrečenijema sudbama sačuvao je vas ot zlo umišljenoga i hilavoga predatelja vašega Dolca. I u to samo vrijeme, kada ovi zločinac mišljaše, da se hoće uzdignuti i veseliti verhu dobra, koje ste mu učinili soveršivajući njegovo

veselje sverhu posljednjeg zlopolučjia i nesreće vaše, on Gospodin Konsul obavezan i dužan po čistoj savjesti otkriti pred Cernogorcima i pred licem cijeloga svijeta svu istinu, kako je ovo slijedilo:

13-go čisla ovoga mjeseca budući ovden na Stanjeviće ot Gospodina Mitropolita i Kavalijera prizvat razgovoriti se o nekijem poslima, koji se tiču do opštenarodnoga dobra, dođe riječ u razgovoru i do prestupnika Dolca, i u tom razgovoru bi predloženo ot Gospodina Konzula našem Gospodinu Mitropolitu, što bi on za poznati ljepše kakav je Dolci, razgledao sva njegova pismena djela. Tada je Gospodin Mitropolit svesrdno molio, što bi to Gospodin Konsul na sebe uzeo i sve po redu čisto razabrao na što on ne hoćаш pristupiti, no videći da Jego Visokopreosveštenstvo ostaće veoma ogorčen, i po tomu pristupi. A kada izdajniku Dolci bi zapovijeđeno Mitropolitom i Kavalijerom do njegovih pisama, tada je samo on, Gospodin Mitropolit mogao imati javno dokazateljstvo verhu Dolcine nevjernosti, jerbo Dolci njemu u više puta odgovorio, što on prije i dragovoljnije sebe ubijet, nego li Gospodina Konsula do svojih pisama dopuštio. Ovi derski i sumitelni odgovori dade pravičan razlog arestovati sva njegova pisma i izagnati ga iz ćelije i dopuštiti Gospodina Konzula, da ot mala do velika sve hartije njegove i pred njegovijema očima prebere.

Visokoblagorodnoje Praviteljstvo, dom Arhipastira vašego, čest, slava i hrabrost i samo pravoslavije osramleni ovijem izdajnikom, koji nije dostoin ni imenom ćelovječeskim nazvati se; ali se ne plašite! Vsesilni i vsemogući Car nebeskih sil, oslepio je, unizio i porazio ne vas, no predatelja vašego, koji je vama kopao jamu, pak sam sebe rinuo u nju. Prepiska francuskim praviteljstvom, koju je ovi izdajnik vodio našlo se u njega; on je priziva Francuze za pogubit vas, slobodu i pravoslavije vaše, i on je njih uvjeravao o vašoj k njima predanosti i što vi serčano želite slobodu koliko da Cerna Gora slobodna nije. Našlo se još

mnogo drugije pisama, koja istinito otkrivaju izdaju i zle njegove misli protivu slobode, slave i česti vaše, ali što Gospodin Konzul za različite uzroke ovde spominjati ne hoće, nego samo uvjerava, da ne imade kastiga, kojega rečeni zločinac svojim posegateljstvom pred licem cijeloga svijeta zaslužio (nije). Nahodeći se Gospodin Konzul u poslanstva, a Cernogorci u Pokroviteljstvo Vsemilostivijajše zabranit izvolio, to on po dužnosti svoje službe ovome Praviteljstvu predložio, osuđavajući po zakonima cernogorskim predatelja ustaviti, ne izvršiti na smertni kastig Sentenciju, nego ime predateljsko kako na Cetinje i na Stanjeviće, tako0đer i na sve cernogorske pazare objesiti, a samoga predatelja u verigama okovat i na vječno vrijeme pod krepkom stražom u tamnicu zatvoriti, ili tako učinit, kako bude u svakoje vrijeme naređeno ot Jego Imperatorskoga Veličanstva Visočajšego cernogorskoga Pokrovitelja Imperatora i Samodršca vserosiskago. A što se tiče ot knjiga i pisama ovoga izdajnika, to on, Gospodin Konzul, moli ovo Praviteljstvo, da bi umah po potpisanije Sentence njegovom recevudom njemu u ruke predano bilo na sahranjenje u Konsulat do poveljenja i zapovijedi ot Jego Imperatorskoga Veličanstva.

Pri tolikom rizičnom radi Cerne Gore proishođeniju ne može on govorit, Gospodin Konzul, ne žudeći Jego Visokopreosveštenstvu, Praviteljstvu i svemu cernogorskomu i berckomu narodu, što bi ovi sadašnji izgled poslužio svijem unaprijed za sahranjenje ot laživijeh i prijevarnijeh ljudi, koji jesu najviši zlotvori i neprijatelji česti, slobode i blagočestija cernogorskoga, i što bi sve više i više utvrđavalo se userdije i predanost svega ovoga naroda po onomu silnomu carstvu, koje po jedinojazičiju i jedinokorviju istinito radi o dobru, blagopolučiju hristjanskomu, a osobito cernogorskomu i berckomu.

2-0. Po kreposti našijeh crnogorskih zakonah izdajnik Dolci, budući se otkrio javni i zlovredni predatelj u njegovim prepiskama dušmanim našim za izdati otečestvo naše, imao bi

osuđen biti i na smertni kastig, da bi sila i svjetlost zakona naših u cijelosti sahranjena bila. No budući arhipastirski čin, u kojemu se on, Gospodin Mitropolit, nahodi, veže istoga sasvim što je najžestočijem uvrijeđen i obezslavljen pred Visokoslavnijem Protektorom cernogorskiem, po zakonu Božiju i po izgledu Isus Hristovu, poznaje se u dužnosti ne posegnuti za osvetu protivu više imenovanoga izdajnika, nego istoga na pravosudije Božije ostaviti i više paziti, da bude milosred i gotov prostiti sve, što bi njemu samomu bilo učinjeno a sver toga gledajući pismo ot Gospodina Konzula Mazurevskoga polučeno, po kojemu on, Gospodin Konsul, među ostalijem objavljat izvolit, što korist njegovog Velikoga Monarha i cernogorskoga pokrovitelja trebujet, da bi sentencija na smert predatelja Dolci neizvršena bila do naredbe i zapovijedi Miloserdnjjegšego Gosudarja Visokoslavnoga Imperatora Aleksandra; i po tomu predlagaja hoćet, što bi u ovomu važnomu djelu učinjeno bilo, kako je želja Gospodina Konzula i kako je ugodno Jego Veličestvu Vserosijskomu Samoderšču, budući to sodruženo s interesom cernogorskoga Praviteljstva, a pri tome da se nebi dušmani cernogorski prijekom smerću rečenoga zločinca okoristili i suviše što ne bi mogli sakriti lukave i pakosne intrige, koje se protivu cernogorskoga naroda, pravice i poštenja prostiru.

Po ovome pristupismo suditi vjerolomnoga Dolca i naredismo sekretaru našem uzeti ot njega skasku sve čisto po redu i pred nama prikazati kako jest prikazao.

Po zapovijedi visokopočtenoga Praviteljstva bi ispitan Dolci kako niže slijedi.

Vopros: pita se Dolci: kako ti je ime i prezime i oklen si i đe si se rodio i kerstio i koje si vjere i zakona i koliko godina imaš?

Otgovara: ime mi je Frano Dolci, starinom Hercegovac, a rodio sam se u Dubrovnik i kerstio, imam godine 62 i ot rimskoga sam zakona.

Vopros: za koji si posa i s kojom mišlju jesi doša na Stanjeviće u Cernu Goru.

I odgovara: poradi zdravlja, ništa više.

Vopros: stojeći na Stanjeviće jesi li ima s kim kakva potajno-ga dogovora, ali pisanja poradi česove izdaje Gospodina Vladike, ali narodne?

Odgovara: ni s kim nako Stefanom Vučetićem, koji me molio da mi da 500 cekinah, a da mi ponese robu i da će me čekat u Jakin, ali na Livorno, jer se misli tu stabiliti u ime tergovca, govoreći da mu se dosadilo stat na Stanjeviće, i ja nijesam stio to učinit.

Vopros: je li te ko molio, ali si ot svoje volje pisa đeneralu Bonaparti Francezu?

Odgovara: ja kako ot moje strane ništa više no pjesmu, a molio me Stevan Vučetić da pišemo Bonaparti, da ni što bude bolje, kažujući mi da je bio u Rusiju i da je vidio sve, da već nema ničesove uzdanice ni vladika ni narod, a da bi poša đe mu drago, a u Rusiju nikada, jer je vidio da lažu.

Vopros: ima li kada kakav odgovor od Bonaparte?

Odgovara: ne nikada, kunem se Bogom.

Vopros: a otkuda tu muhuri francuski?

Odgovara: pisa sam konsulu francuskomu u Dubrovnik poradi moje pravde u domovinu i đeneralu Muratu poradi da mi pošlje pasaport, kako mi ga je i posla.

Vopros: đe su ti knjige, koje ti je pisa konsul i đeneral Murat?

Odgovara: nikada ne znam đe su, ma kako su bile ot malo importance tako su i razbučene.

Vopros: zašto si se metnuo i ko te molio poradi posala gerbaljskijeh?

Odgovara: govorim istinu molio me nije niko, nako Stefan Vučetić, koji mi nije dava mira ni dan ni noć i obećavao mi je parih, ali ja nijesam stio uzet.

Vopros: moli li te kav Visokopreosvešteni Vladika za koji posa ot Gerblja?

Otgovara: molio me i komio me Gospodin Vladika, da se prođem i ostavim ot posala gerbaljskijeh, jer zapovjednici ot Boke misle i govore, da ja to činim, a ne ti i Vučetić.

Vopros: kakve si ima korespodence principom Karlom i koje si odgovore primio kako se vidi po tvojijem pismima?

Otgovara: pisa sam mu jedan put i posla mu popijevke, a ima nijesam odgovora, tako mi Boga, nikada.

Vopros: kakav si ima tajni opis Gubernatorom ot Kotora?

Otgovara: pisa sam mu jedan put poradi da mi skuža ot Fruške aspre, koje imam imat; a drugi put da ga prevarim da mi da s mirom poč, jer sam vidio što oko mene rade.

Vopros: zašto si mu pisa, da ti pošlje ali igumna Bućina, ali Bubića?

Otgovara: da mu istomu Gubernatoru na usta poručim što mislim.

U zakonima našijem u prvoj statiji skazano tako: svakoga vjerolomnika i izdajnika našega otačastva, koji bi se među nama naša domaći, ali inostrani, da počne protivu slobode i poštenja našega, takvoga ufatit bez svakoga pošteđenja, osuditi i kastigati najsramotnijom smerću, to jest objesiti na pozorično mjesto.

Toga radi mi svi jedino dušno i jedino glasno prigovorismo i osudismo više rečenoga Dolca u Mitropoliji našej na Cetinje, pred licem obšte narodnoga zbora, objesit. No razmišljajući na one uzroke, koje Gospodin Konsul u svojem objavljeniju piše, takođe i na molbu miloserdnoga našega Arhipastira uklonismo se samo na ovi jedan put ot zakonov, koje smo mi i vas cernogorski i brdski narod toržestvenom kletvom utverdili, sohranjivat, počitovat i pokorivat se, i da ne bude to nikada i ni u jedno vrijeme primjerom, oli izgledom nijednomu zločincu, koji bi se naša priličan Dolcu, smertnu kastiziju ovomu izdajniku obratismo na vječno njegovo u tamnici zatvorenje, đe imade stojati okovan po nogama i rukama, ili dokle primimo odgovor ot Visokoslavnoga Protektora Gosudarja Imperatora

Vserosijskago. I da bi uničtoženo i prekraćeno bilo za vazda svako posegateljstvo, koje bi nas ot Pokroviteljstva jedino vjerne i jedino plemene deržave odvojiti kćelo, i našijem dušmanam podložiti, mislimo i što bi na neki način ispunit svetost i silu zakonah našijeh, zaključismo i dogovorno rekosmo, da ime izdajnika Dolca kako na Cetinje, tako ravno i na Stanjeviće i po svijem nahijam obješeno budet prisustvijem našem črez sekretara našega pročitati i u sve nahije soderžanije ove Sentence objavit, neka svaki čuje i razumije, a knjige i pisma Gospodinu Konzulu predat i od njega primit recevudu“.³⁷

Što je sve nađeno u Dolćijevim hartijama—nejasno je. Većina hartija zaplijenjenih prilikom pretresa predstavljale su Dolćijeve privatne bilješke, literarne sastave, kao i kopije nekih zvaničnih pisama, vjerovatno onih koje je kao vladčin sekretar koncipirao. Pisac značajne monografije o Petru I, D. Vuksan tvrdi da je Sankovski kasnije izjavio da među Dolćijevim hartijama nije nađeno ništa sumnjivo. No bez obzira na date izjave o sumnjivim pismima, mirne se duše može tvrditi da ne postoje svjedočanstva koja bi opravdala stanjevićku sudsku lakrdiju.³⁸

Iako je na osnovu člana drugog zemaljskog zakonika specijalno sudsko vijeće izreklo smrtnu kaznu, presuda je kasnije, na vladčin zahtjev, izmijenjena na „vječno njegovo u tamnici zatočenje“. Odlukom suda naznačena su i četiri stražara za čuvanje osuđenog, a Ivelić je odlučio da im se isplaćuje po dva dukata mjesečno.³⁹

³⁷ Zapisi, knj. XIII, 1937, str. 53-59.

³⁸ B. Pavićević, Petar II..., str. 251.

³⁹ Ibidem, Presudu je potpisalo 47 sudija, a ovjerio je svojim potpisom narodni sekretar Jakov Stefanović. Pada u oči da među sudijama nema članova Praviteljstva suda crnogorskog i brdskog izabranih 1798. a potvrđenih 1799. i 1803. godine (serdara Mihaila Boškovića, vojvode Mića Dragova Vukotića, vojvode Vuksana Milića, serdara Ivana Petrovića, serdara Minje Radovića),

Po okončanju suđenja, austrijski đeneral Bradi zvanično je zatražio od Ivelića da mu izruči zatvorenika.⁴⁰ Monarhija je Dolćija, „osijedelim u intrigama“ i „revolucionarnim radnjama“, kako su ga karakterisali zvanični austrijski predstavnici, smatrala glavnim pokretačem pobune u Grblju 1802. godine i inicijatorom uspostavljanja veza vladike Petra I sa Francuzima. Međutim, Ivelić nije htio ni da čuje za Bradijev zahtjev, već se starao da „saglasno volji gospodara imperatora“, „važnog“ osuđenika što prije sprovede u Petrograd. Početkom jula, na tu je obavezu upozoren i od samog Čartorijuskog, i, ko zna, možda bi ona i bila ostvarena da Dolći nije 27. IV/ 9. V 1805, pod čudnim okolnostima, poslije bolovanja od „24 časa“, umro u podrumima manastira Stanjevići.⁴¹

Crnogorsko-ruski politički sukob 1803-1804. bio je događaj koji je, na početku, označio zadivljujući uzlet političke misli Crnogoraca. Po mišljenju mnogih naučnika, događaj se mirne duše može svrstati u najblistavije stranice političke istorije

niti nekih drugih istaknutih prvaka, čija imena nijesu spomenuta u spiskovima iz 1798, 1799. i 1803, a uticaj im je u zemlji bio nesumnjiv (Sava Markova Petrovića, Stanka Stijepova Petrovića, serdara Sava Plamenca, kao i nekolicine prvaka porodice Đurašković iz Riječke nahije). Da li je guvernadur Vuko Radonjić uticao na izbor sudija – ostaje da se vidi.

⁴⁰ Nastojeći da Crnu Goru dovede pod vlast Austrije, guverner Rozeti predložio je da se „...Dolći, koji uživa potpuno povjerenje vladličino i koji neprekidno izaziva i podržava nemire u Boki, što skorije uhapsi“. Dvorski kancelar Kobencel je odbio ovaj prijedlog s obrazloženjem da je to protivno međunarodnom pravu, a sem toga izazvalo bi veliko nezadovoljstvo u Crnoj Gori. Stoga, predlaže kancelar, „Neka baron pazi na njegove intrige i neka se koristi dobrim raspoloženjima konzula Fontana, pa da ruski uticaj ukloni Dolćija iz Crne Gore“. (Dr Dušan Lekić, *Spoljna politika Petra I Petrovića Njegoša (1784-1830)*, Cetinje, 1950, str. 141.

⁴¹ Ibidem, str. 252.

balkanskih Slovena. Na kraju je, poslije čudnog obrta historijskih okolnosti, taj isti događaj bacio crnogorski narod u politički ponor i nanio takav moralni udarac, od koga se teško bilo oporaviti i to baš u periodu koji obilježava „čista i uzvišena ličnost vladike Petra I“.

Ma koliko u čitavom slučaju crnogorski vladar i njegovo Praviteljstvo pokazali snagu svoga nacionalnog dostojanstva i građanske hrabrosti, natjeravši rusku carsku vladu na popuštanje – na kraju su morali ipak pokleknuti. Konačno, na procesu opatu Dolćiju suđen je i osuđen duh progresivne Evrope, s ciljem da se eliminiše i mogućnost da taj duh proдре u jednu državicu na Balkanu, izniklu iz ognja oslobodilačkog rata. Događaji koji su podigli ugled Crne Gore u očima evropskog građanskog svijeta, na kraju su morali utonuti u sjenku pravoslavnog fundamentalizma svemoćnog ruskog imperatora. To je tragični aspekt ovih historijskih zbivanja.⁴²

Kada su se krajem prve polovine 19. vijeka, u rasponu od svega tri godine, pojavila tri književna djela velike poetske i misaone snage – Njegoševa „Luča mikrokozma“ (1845) i „Gorski vijenac“ (1847) i Mažuranićev spjev „Smrt Smail-age Čengića“ (1846), na Crnu Goru i Crnogorце počelo je da se gleda kao na zemlju i ljude visokih duhovnih, moralnih i historijskih vrijednosti. Učeni ljudi raznih struka, političari i državnici, književnici, umjetnici i drugi sa kojima se Njegoš dopisivao i srijetao, brzo i lako su sa njim uspostavljali prijateljstvo i saradnju, o čemu je ostala brojna i dragocjena dokumentacija. Među njima bio je veliki broj uglednih Hrvata iz Dubrovnika, Splita, Zadra, Rijeke, Zagreba..., sa kojima se Njegoš srijetao i upoznao na svojim putovanjima za Trst i Beč. Najviše ih je bilo među pristalicama Ilirskog pokreta, u kojemu je crnogorski

⁴² Ibidem, str. 252.

vladar i pjesnik prepoznao zajedničke (opšte) oslobodilačke i reformatorske ideje i namjere. U Hrvatskoj je ilirizam shvatan kao patriotski zanos oslobođanja hrvatskog naroda pobuđen sviješću o nužnosti zajedničke borbe južnoslovenskih naroda protiv višestrukog neprijatelja. Iako je na kraju propao, jer je bio zamagljen pogrešnom širom etničkom osnovom, ilirizam je okupio hrvatske intelektualne čelnike sa kojima je Njegoš održavao stalne kontakte. To su bili: Lj. Gaj, I. Kukuljević-Sakcinski, P. Preradović, M. Pucić, S. Vraz i drugi. Neki od njih u romantičarskom zanosu posjećuju Njegoša i Crnu Goru.

Idejne osnove ilirizma neminovno su istaknutijim Hrvatima usmjeravale pažnju ka jugu Balkana i oslobodilačkoj borbi Crne Gore. Misao o ujedinjenju snaga protiv zajedničkog neprijatelja od 30-ih godina XIX vijeka sve više je prevazilazila vjerske, jezičke i državne granice.

Koliko je poznato, jedan od prvih Hrvata koji je posjetio Crnu Goru i upoznao Njegoša bio je hrvatski pjesnik Mato Topalović (1812-1862). Kao bliski prijatelj i idejni saradnik J. J. Štrossmajera, on je sa zanosom probuđenog rodoljuba, kao mlad čovjek, 1833. godine, putovao po Crnoj Gori, Srbiji, Bosni i Dalmaciji želeći da te krajeve bliže upozna i tako stekne iskustva korisna po ilirizam i njegove koncepcije. Topalović je utiske sa tog putovanja pjesnički uobličio u poemi „Pjesma tužne i vesele Slavonije“, u kojoj je izrazio svoje slovensko rodoljublje.

Topalović je autor, po svoj prilici, prve pjesme ispjevane u slavu Njegoša 1836. godine, dakle, u vrijeme kada je crnogorski vladika imao iza sebe tek svoje književne prvijence. Pjesma „Pozdrav visokopreosveštenom gospodinu Petru Petroviću Njegošu II, mitropolitu i vladici crnogorskom i brdskom, od strane mladeži slavo-ilirske, dana 31 dekembra 1836 u Beču“, što ju je napisao Rodoljub Zdenčanin (Mato Topalović) i objavio u „Ljetopisu“ za 1838. godinu, nosi sve oznake jednog literarno-istorijskog razmeđa (prelaz iz pseudoklasicizma u

romantizam) sa naglašenim literarnim osobinama toga vremena. Ova pjesma, kao uostalom i sve druge koje su se pojavile na ovu temu, svjedoči koliko je Topalović duboko povezan sa Njegošem, koliko je oduševljen tom izvanrednom ličnošću naše istorije i njegovim bogatim unutrašnjim životom.⁴³

Zahvaljujući velikom Njegoševom ugledu i atraktivnosti zemlje kojom je vladao, Crna Gora postaje meta brojnih evropskih radoznalaca: putopisaca, istoričara, književnika, umjetnika, političara, naučnika i dr. Iz plejade brojnih uglednih gostiju koji su posjećivali Crnu Goru Njegoševog vremena za našu temu posebno je značajan dolazak saksonskog kralja Fridriha Avgusta (1797-1854), u maju 1838. godine, jer su se u kraljevoj pratnji nalazili dvojica Hrvata, koji su duži niz godina sarađivali sa Njegošem i dali značajan doprinos kulturnoj emancipaciji Crne Gore. Podsjetićemo se, tek u nekoliko riječi, na ovu, za Crnu Goru, izuzetno značajnu posjetu. Nakon što je podsjetio Istru i Dalmaciju, saksonski kralj stigao je u Kotor. Plovio je na novom i elegantnom parabrodu "Grof Mitrovski", kojemu je to, po svemu sudeći, bila prva plovidba na liniji Trst–Kotor. Odmah po

⁴³ Ratko Đurović, Poezija u slavu Njegoša, Stvaranje, 7-8, Cetinje, jul-avgust 1951, str. 452. Povodom Njegoševog „prihoda“ u Beč Topalović uzvikuje:

„...Prijmi iz ustih pozdrav iskrenih!
Ter pozri amo đeno radosnimi
Deržimo rukam’: ovde, ovde bije,
Ovd’ serce puno čuvstvama takimi
Koja izrazit’ moguće nam nije.
Slavske smo majke Slav-ilirska čeda;
Dosta to. Znaš sad što s’ izrazit’ ne da...

... Budi! – o Ti nam mnogo moreš biti.
No već se vidi: navek ćeš živiti“.

dolasku u Kotor, razgledao je sve znamenitosti grada, čak je obišao crnogorski pazar i razgovarao sa mnogim Crnogorcima. Njegoš je uspio da privoli saksonskog suverena da pređe tadašnju crnogorsku granicu na Mircu i preko Lovčena stigne na Cetinje. S obzirom na to da je u tim teškim vremenima Crnu Goru posjetila jedna krunisana glava, i to suveren jedne od najuglednijih evropskih zemalja, taj događaj je imao ogroman značaj i za Njegoša i državu kojom je vladao. Kraljevom posjetom Njegošu i Crnoj Gori porastao je ugled u očima čitave Evrope. Dvojica vladara su se sastali, ne kao što su to austrijske vlasti očekivale, u Kotoru na austrijskom zemljištu, nego na crnogorskoj teritoriji u selu Mircu. Njegoš je, dakle, primio saksonskog kralja kao vladar suverene zemlje na svojoj slobodnoj teritoriji. Pored toga, saksonski kralj je svojom posjetom probudio veliki interes za Crnogorce koje su do tada Austrijanci i Turci prikazivali kao varvarski, krvoločni i vjerolomni narod. On je, uz to, prokrčio put u Crnu Goru radoznalim strancima iz Zapadne Evrope.⁴⁴

O posjeti saksonskog kralja Crnoj Gori pisale su i ondašnje novine. Iz njihovih izvještaja saznaje se kakav je bio odjek te posjete u svijetu i kakav je bio njen značaj za Njegoša i Crnu Goru. Zadarske novine („Gazzetta di Zara“), u članku datiranom 12. juna, obavijestile su svoje čitaoce da je kralj prošao kroz kamenite predjele Crne Gore, da je vidio „čudnovate običaje“ crnogorskog naroda, da je u toj zemlji do mile volje zasitio svoju botaničku radoznalost, da je dobro ugošćen kod Njegoša i da se sa njim nije htio rastati prije nego mu je na vrhu nekog brijega priredio doručak koji se sastojao od sira, kao led hladnog mlijeka i čitavih pečenih brava. Dopisnik „Gazzetta di Zara“ dodaje da je saksonski kralj na rastanku

⁴⁴ Ljubomir Đurković Jakšić, O poseti saksonskog kralja Njegošu 1838, Istorijski zapisi, knj. VIII, Cetinje, 1952, str. 38.

poklonio Njegošu prsten sa brilijantima i svojim monogramom“.⁴⁵

Sa svoje strane, saksonski kralj lično je mnogo dobio svojim dolaskom u Istru, Dalmaciju i Crnu Goru. O njemu se tada mnogo pisalo. Sam Njegoš mu je posvetio jednu odu, koja je kasnije prevedena na njemački jezik. Kraljev put je i u naučnom pogledu bio izuzetno važan. Tada su pronađene tri nove biljke od kojih je jedna dobila ime *Saxifraga Frederici Augusti*.

U kraljevoj pratnji, uz mnoge istaknute ličnosti, bio je i tršćanski botaničar Bartolommeo Biasoletto. Biasoletto (1793-1859), botaničar i farmaceut, rodom iz Vodnjana u Istri, poznat je kao vrstan poznavalac flore Istre, Dalmacije i Crne Gore. Svoje utiske o boravku u Crnoj Gori Biasoletto je objavio u Trstu 1841. godine na italijanskom, a sljedeće godine i na njemačkom jeziku. Između strana 78 i 79 nalazi se veoma lijepa litografija Petra II Petrovića Njegoša, ispod koje je natpis: „Pietro Petrovich Vladica e Vescovo di Montenegro. Presso H. E. Farvager Libraio in Piazza della Borsa Trieste“. U Biasolettovom djelu nalazi se i slika Cetinja. Ova slika je vjerovatno rad kralja Fridriha Avgusta, jer je poznato da je on nacrtao Cetinjski manastir i više drugih objekata.⁴⁶

Pratnji kralja Fridriha Avgusta na putu iz Kotora za Cetinje pridružio se austrijski kapetan hrvatskog porijekla Fridrih Orešković (rodom iz Perušića u Lici), koji je kao ađutant guvernera Dalmacije, F. V. Lilienberga, služio u Zadru. Godine 1837. došao je u Kotor, kao vojni ekspert tokom razgraničenja

⁴⁵ Dr Jevto Milović, Posjeta kralja saksonskog Fridriha Avgusta vladici Radu 1838, Istorijski zapisi, knj. III, Cetinje, 1949, str. 52.

⁴⁶ Lj. Durković-Jakšić, op. cit, str. 43. Pored naslovne strane Biasolettovog djela je slika saksonskog kralja. Slika Fridriha Avgusta, pored portreta Napoleona Bonaparte, Bajrona, Petra Velikog i ruskog cara Nikole I, ukrašavala je zidove Njegoševe Biljarde.

Crne Gore i Austrije (1837-1841). U opširnom izvještaju dalmatinskom guverneru fon Lilienbergu, Orešković je detaljno opisao kraljev boravak u Crnoj Gori i dao dragocjene podatke o zemlji i njenom vladaru, pa ga je potrebno prenijeti u izvodima:

„Kao dodatak svome najpokornijem izvještaju od 4. ovoga mjeseca o putovanju Njegovog Veličanstva Kralja saksonskog u Crnu Goru usuđujem se da sa strahopoštovanjem naknadno još ovo stavim na znanje Vašoj ekselenciji: od pratnje Njegovog Veličanstva Kralja pošle su u Crnu Goru slijedeće osobe: njegova ekselencija g. viši upravnik dvora fon Minkvic, g. pukovnik fon Mandelsloe, ađutant Nj. Veličanstva, g. dvorski savjetnik Amon, lični kraljev ljekar, tršćanski botaničar Biazoleto i dvije sluge Njegovog Veličanstva.

G. Karačaj i ja pratili smo Njegovo Veličanstvo sa još 30 dobro naoružanih Bokelja koje je g. Okružni poglavar iz učtivosti i zbog sigurnosti odredio kao pratioce Njegovom Veličanstvu kroz one divlje i krševite planine, oni su sa otprilike isto tolikim brojem Crnogoraca, koji su nam zajedno sa Vladikom izašli u susret, obrazovali dosta značajnu povorku.

Put nas je vodio preko crnogorskog sela Mirca u koje je Njegovo Veličanstvo stiglo u 1 sat poslije podne. Vladika ga je tu poslije tri sata iščekivanja primio i pozvao na jedan izlet do Cetinja, pošto smo se odmorili 15 minuta, nastavili smo put preko Koločunskog Ždrijela gdje je bio pripremljen mali ručak; odatle smo produžili za Cetinje preko visokih planina u Majstorima, ostavljajući Stanjeviće desno; tu se moralo gaziti kroz znatne količine snijega. Njegovo Veličanstvo stiglo je na Cetinje u večernji sumrak.

Put od Mirca do Koločunskog Ždrijela, koji se duž granice pruža, Vašoj je ekselenciji još od onda poznat kada ste obilazili ovu provinciju; od Koločuna pa nadalje preko visokih planina, to u pravom smislu riječi nije nikakav put, i samo neki kratki njegovi djelovi na najvišim uzvišenjima mogu se proći na konju (...).

Da bi čovjek iole dobio pojam o velikom zamoru s ovog za svakog stranca vrlo opasnog puta, ispresijecanog provalijama, koji je Njegovo Veličanstvo prevalilo sa zaista zadivljućom istrajnošću, odvažnošću i energijom, a usto uvijek i dobrog raspoloženja, usuđujem se ovdje samo spomenuti da je lični ljekar Njegovog Veličanstva, dr Amon, odmah pošao na spavanje čim je stigao na Cetinje; iako je čitavog dana živio vrlo umjereno, one večeri nije mogao ni da jede ni da pije zbog zamora i krajnje iscrpljenosti.

Za vrijeme gaženja velikih količina snijega po visokim planinama dogodio se osobit slučaj koji je mogao biti vrlo opasan po Njegovo Veličanstvo: u jednom ždrijelu gdje su se nalazili vrlo debeli slojevi leda koji su ozgo bili pokriveni snijegom, pokliznuo se preko dva hvata konj na kome je jahalo Njegovo Veličanstvo, ali se srećom nije stropoštao u provaliju već se odupro nogama i ispravio se. Vladika koji je jahao na konju za Njegovim Veličanstvom pričao mi je kasnije da mu se pri tom pogledu krv u žilama sledila i ponovo mi je saopštio da ne može da nađe izraz kojim bi ispoljio svoju radost zato što se tada Njegovom Veličanstvu nikakva nesreća nije dogodila.

Prijem na Cetinju imao je nečega sasvim osobitog. Već na udaljenju od dva sata hoda od nas bjehu se Crnogorci podijelili u pomoćne čete i rezervu i zauzeli položaje po vrhovima bregova kao da je trebalo braniti njihovo tlo. Kad bismo se postepeno približavali svakom od tih bregova, oni bi osuli plotun iz svojih pušaka, priključivali bi nam se i onda bi osuli vatru na obližnji brijeg. Tako se broj naše povorke popeo do Cetinja na nekoliko stotina ljudi. Praćena živom, zanimljivom vatrom, povorka se približila Cetinjskom manastiru. Topovska vatra ispred Manastira pravila je čitavu scenu zaista interesantnom.

Pošto nije bilo dovoljno skloništa u blizini Manastira, brzo su se mnogi ljudi smjestili po ledini pred samim Manastirom, naložili su mnoge vatre i počeli su, po crnogorskom običaju, da peku čitave ovce koje im je bio Vladika besplatno dao. To je nudilo s manastirskih prozora sasvim romantičan pogled.

Teodor Karaćaj:

Doček saksonskog kralja na Cetinju 1838. godine, akvarel.

Kad su se visoki gosti smjestili u Manastir, savjetovao sam Vladici da obuče svoju cijelu odeždu i da posjeti Njegovo Veličanstvo, jer je bio primio u Mircu Njegovu Preuzvišenost samo u putničkom odijelu (u crnom civilnom odijelu s crvenom kapom na glavi); na prvi pogled začudio ga je ovaj moj prijedlog, ali je ipak uvidio da je to zgodna prilika i poslušao me je; kad je bio gotov, pustio sam ga, po svim propisima, da uvede Njegovo Visočanstvo njegova ekselencija g. viši upravnik dvora. Njegovo Visočanstvo se neobično obradovalo i Njegova Preuzvišenost se nije mogla dovoljno nadvignuti impozantnoj figuri Vladicinoj u njegovoj lijepoj odeždi.⁴⁷

⁴⁷ U svom putopisu B. Biazoletto navodi sljedeće: „Prečasni obuče one iste večeri vladličanske haljine i u njima izađe pred Kralja...Ovaj mladi vladika, star otprilike 28 godina, veliki je čovjek, dobro razvijen, veličanstvenog izgleda, ljubazan i uglađen, obrazovan, upućen i u pjesništvo, jer je već 1834. štampao na narodnom jeziku i svojim vlastitim slovima, svoje pjesničko djelo pod naslovom „Osamljenost Crne Gore“.

Rano ujutro izvoljelo je Njegovo Veličanstvo da nacрта Cetinjski manastir i više drugih predmeta, u istom predjelu proučavalo je razne biljke, razgledalo je štampariju, senatsku dvoranu i stanove senatora, posmatralo je nekoliko Crnogoraca kako se natječu u skakanju i trčanju i pošto je po drugi put doručkovalo, krenulo je u 12 sati natrag za Budvu.

Pri polasku su pucali topovi iskraj Manastira sve dok je Njegovo Veličanstvo umaklo iza bregova i dok nije moglo više da čuje topovsku jeku.

Put od Brajića za Budvu ipak je veoma rđav, iako je nešto bolji nego onaj preko Majstora za Cetinje, i Njegovo Veličanstvo je ovog dana veći dio puta prepješačilo.

Oko 7 sati uveče došlo je Njegovo Veličanstvo u Budvu, i pošto je Njegova Preuzvišenost na brzu ruku razgledala taj mali grad, uputila se na parobrod. G. pukovnik Karačaj, g. okružni poglavar, koji nam je u međuvremenu iz Kotora izašao u susret, i ja imali smo čast da budemo primljeni za sto Njegovog Veličanstva, da s njim preko noći ostanemo na parobrodu i svi skupa pođemo u Herceg Novi i Perast, kao što sam to najpoko-nije prikazao u svom prvom izvještaju u vezi sa tim.

Put Njegovog Veličanstva u Crnu Goru učinio je jak utisak na Crnogorce, a pošto se ništa drugo nije moglo ni očekivati od onog divljeg naroda, punog predrasuda; u svakom pogledu je Vladičin ugled tim porastao; i sad Crnogorci kažu o njemu: „Kako je naš Vladika ipak veliki gospodin, šta više se i kralj pred njim klanja“.⁴⁸

⁴⁸ Jevto M. Milović, Petar II Petrović Njegoš u svom vremenu, Titograd, 1984, str. 288. O značaju posjete Fridriha Avgusta Crnoj Gori najbolje svjedoči jedan isječak iz „Autobiografije“ poznatog engleskog arheologa i političara ser Henrija Lejarda, koji je boravio na Cetinju 1839. godine: „Kratko vrijeme prije našeg dolaska kralj saksonski bio je gost „Vladičin“, prilikom jedne botaničke ekskurzije u dalmatinske planine. Njegova Eminencija izgleda

O boravku saksonskog suverena u Crnoj Gori postoji još jedno svjedočanstvo, akvarel Teodora Karačaja, hrvatskog plemića i civilnog zapovjednika grada Kotora, koji se, takođe, nalazio u kraljevoj pratnji. Za vrijeme boravka na Istoku napravio je veliki broj akvarela raznih muških i ženskih likova u narodnoj nošnji i objavio ih u posebnoj knjizi. Nekoliko Karačajevih akvarela primorskih mjesta čuvaju se u Beču. Zbog svoje tačnosti Karačajevi akvareli imaju više istorijsku nego umjetničku vrijednost.⁴⁹

da osjeća mnogo uvrede u člancima nekih njemačkih listova gdje se opisuje put njegovog saksonskog veličanstva, jer tek što smo izmijenili nekoliko riječi, a on počeo da govori o tome sa puno živosti i vatre. Za njega su pisali, on kaže, kako se bacio na zemlju pred noge kraljeve kad ga je dočekao na granici. To on poriče, sa najvećim prezrenjem, dodajući da niti bi mu njegova religija, niti njegov položaj kao vladara jedne nezavisne zemlje mogli da dopuste da to učini...Ali što je najviše ogorčavalo „Vladiku“, to je pohvala njemačkih listova za smjelost saksonskog kralja da stupi na crnogorsko zemljište, kad se zna da tamo živi jedan varvarski narod, krvoločan i vjeroloman, koji prezire strance, i zaključak da je kralj ostao živ blagodareći samo svom visokom položaju. „Vladika“ reče da je poslao „Frankfurtskim Novinama“ ispravku tih netačnih vijesti, s novcem koliko košta njeno štampanje: ali, ili je austrijska vlast uzaptila pismo, ili urednik „Frankfurtskih Novina“ nije htio da ga odštampa. Prema tome, on je ostao pod tim potvornim glasovima, koje će cio strani svijet držati za istinite, što će vrlo dobro poslužiti njegovim neprijateljima, koji žele da Evropa gleda na njega i na njegovu zemlju kao na nešto van civilizacije. On se žalio kako je sa svih strana opkoljen Austrijom i Turskom, i da je u interesu ovih dviju država da takvi glasovi ostanu neopovrgnuti, pa zato one obraćaju veliku brigu da kakvo pismo, ili drugi način opovrgavanja ne pređe preko njihovog zemljišta“. (Op. cit, str. 289)

⁴⁹ Dr Cvito Fisković, Nekoliko bilježaka o Njegošu i Crnoj Gori iz prve polovine XIX vijeka, Istorijski zapisi, Titograd 1952, str. 225. Karačajev album nosi naslov „100 vedute delle coste orientali del mare adriatico diseg-nate dal colonelo conte Fedor Karacsay“. Tu je, kao što je u naslovu rečeno,

Nas ovdje interesuje samo nekoliko listova iz Karačajeveg albuma, koji su neposredno vezani za Njegoša, iako u njemu ima više akvarela koji prikazuju Crnu Goru, Boku Kotorsku i crnogorsko primorje. Prije svega, potrebno se osvrnuti na Karačajev akvarel, koji prikazuje posjetu saksonskog kralja Crnoj Gori. Pri jutarnjem svijetlu, pred Cetinjskim manastirom, Petar II Petrović Njegoš dočekuje kralja Fridriha Avgusta. Manastir je prikazan vjerno, skoro u svim pojedinostima, sa svojim starim, kasnije preinačenim zvonikom u obliku kule, ogradnim zidom, crkvom i okolnim kućama, te sa „Tabljom“, koju je Njegoš iznad ovog sklopa podigao tri godine ranije i, konačno, Lovćenom u pozadini.⁵⁰

uvezano stotinu listova, precizno izrađenih akvarela primorskih gradića, sela i predjela od Zadra do Bara. Neki listovi prikazuju i gorske predjele Crne Gore, a dva zadnja Cetinje.

⁵⁰ Ibidem, str. 226. Da je manastir vjerno prikazan, očigledno je ako se uporedi s ondašnjim slikama Cetinja iz 1837. godine, koje su objavili Vatroslav Černi u knjizi „V glavni meste Černe Hory“, štampanoj u Pragu 1902. i Biasoletto u svom već pomenutom putopisu iz 1841. godine.

Osnovni raspored manastirskog kompleksa i pojedinih zgrada, te neki prozori i danas su sačuvani. Bitne izmjene su nastale kasnijom pregradom gornjeg dijela kule, dogradnjom grobljanskih arkada uz crkvenu apsidu i izmjenama na glavnoj manastirskoj zgradi, u kojoj je danas smještena riznica. Vrh kule-zvonika dva puta je mijenjao izgled. Najprije je na njoj uzdignuta mala loža, za zvona i sat, o čemu svjedoči akvarel A. Cheliusa iz 1895. godine, koja je zatim srušena da bi se izgradila današnja široka i glomazna loža, u koju su uzidani gotičko-renesansni blokovi stare crkve iz druge polovine XV vijeka. Vjerovatno su tada umetnuti slični blokovi istog stila i u gornje niske arkade manastirskog pročelja. Lišće na stranama, cvijet i lavlja glava usred kamenih blokova, svjedoče o njihovom primorskom tipu i prodoru prelaznog gotičko-renesansnog stila krajem XV vijeka sa primorja na Cetinje. Istoj toj grupi pripadaju i preostali blokovi u dvorištu manastira i kamene konzole uzidane u spoljni zid manastirske crkve.

T. Karačaj: Sukob Crnogoraca i Austrijanaca u Paštrovićima, akvarel

Karačajevo akvarel, datiran 31. maja 1838. godine i potpisan od autora je, pored ondašnjih slika Cetinja, koje su objavili Vratislav Černi i Biasoletto, jedan je od tri najstarija prikaza Cetinjskog manastira. Budući da Černi ne navodi odakle je preuzeo sliku Manastira, a Biasolettova je kasnija, ovaj Karačajevo akvarel se može smatrati kao najpouzdaniji, tim prije što se zna da je autor baš tog dana, kada je datirao akvarel, boravio na Cetinju. Može, dakle, poslužiti kao vjerna slika Cetinjskog manastira, koja je tačnija i od drugog njegovog akvarela, datiranog iste godine, koji prikazuje taj građevinski kompleks, sa nekim kućama i ograđenim vrtom u prednjem planu.

Međutim, ako se obrati pažnja na scenu kraljevog prijema, ko-me je Karačaj lično prisustvovao, može se uočiti da se ne podudara sa dotadašnjim opisima, koji su, bez sumnje, autentični. Prema opisu botaničara Biasoletta i već citiranom izvještaju kapetana F. Oreškovića, Njegoš nije dočekao Fridriha Avgusta pred Cetinjskim manastirom, već u crnogorskom selu Mircu i to u civilnom putničkom odijelu sa crvenom kapom na glavi, a ne u odijelu vladike, kao što ga je prikazao Karačaj. Njegoš je,

doduše, prema svjedočenju Oreškovića, naknadno pozdravio saksonskog kralja u svečanoj vladličanskoj odori, ali to je bilo uveče i u samom manastiru. Ni broj uže kraljeve pratnje na Karačajevo akvarelu ne slaže se sa Oreškovićevim izvještajem.

Na Karačajevoj slici ističe se visoki Njegošev lik u crvenoj odjeći sa kamilavkom na glavi. On dočekuje kralja odjevenog u zelenkasto-plavo odijelo sa slamenim ljetnjim šeširom na glavi, kao i trojicu iz njegove pratnje. Pred manastirskim vratima stoje dva kaluđera, dvojica muškaraca u civilnim crnim odjelima, Njegošev „đetić“ u narodnoj nošnji, dva stražara pored vrata i grupa neidentifikovanih likova. Dva austrijska oficira u kraljevoj pratnji mogli bi biti Orešković i sam slikar Karačaj, koji je sam sebe u sličnoj uniformi, sa svojim slikarskim priborom, nekoliko puta naslikao. Na prednjem dijelu akvarela su tek prispjeli konji sa vodičima i jahačima, vjerovatno austrijskim oficirima.

Karačaj je, dakle, smatrajući da doček u Mircu nije bio svečan, jer je bio u planinama i na drumu, prenio ovaj prizor pred Njegoševu rezidenciju. Ovaj akvarel je svakako zanimljiv, jer je vjerno prikazao Cetinjski manastir, pa iako minijaturno, ipak dosta tačno Njegoša sa njegovom okolinom i saksonskog kralja sa dijelom pratnje.⁵¹

Potrebno je napomenuti da je Orešković, kao ađutant dalmatinskog guvernera Vencela Fetera fon Lilienberga bio član komisije za razgraničenje između Austrije i Crne Gore.⁵² Krajem septembra 1837. godine, Komisija je počela da povlači

⁵¹ Ibidem.

⁵² U Komisiju su sa austrijske strane ušli vršilac dužnosti okružnog poglavara kotorskog Gabriel Ivačić, ađutant dalmatinskog guvernera Lilienberga, kapetan Fridrih Orešković i okružni splitski komesar Eduard Grij, a sa crnogorske strane Njegošev brat Pero, njeгуški kapetan Lazo Proroković i još neki ugledni Crnogorci. (Memoari kapetana Fridriha Oreškovića iz 1838. godine, Cetinje 1949, priredio J. Milović).

granicu između dvije države. Međutim, već na samom početku rada Komisije došlo je do raspri između Austrijanaca i Crnogoraca zbog nekih pograničnih tačaka. Naime, austrijski geometri su postavili, bez odobrenja crnogorske strane, znak triangulacije u Paštrovićima na vrh brda Trojica, iznad sela Utrga. Crnogorci su, pod zapovjedništvom Đorđija Petrovića, otjerali austrijske vojnike. Idućih dana Austrijanci su, pod vođstvom pukovnika Rosbaha počeli da nadiru prema Paštrovskoj planini, ali su od strane Crmničana bili razbijeni. Kad je nakon toga pušten glas da oko 3 000 Crnogoraca stiže u pomoć svojoj braći Crmničanima, kapetan Orešković je odjurio u Kotor ruskom kapetanu Jegoru Kovalesskom, koji je došao u Crnu Goru radi kopanja zlata, da bi ga nagovorio da ubijedi Njegoša da obustavi dalje akcije Crnogoraca. Poslije intervencije Kovalesskog kod Njegoša, u Budvi je sklopljena neka vrsta primirja između Austrije i Crne Gore.

Austrijanci su, prema svom starom običaju, prikazali ovu borbu sa Crnogorcima kao svoju pobjedu. Našlo se, naravno, i pjesnika koji su joj himne pjevali.

No, stvari su se drugačije odigrale, o čemu će iscrpnije biti riječi na posebnom mjestu. Sa svoje strane, Njegoš je sa velikim zadovoljstvom na Cetinju pokazivao strancima, što više i austrijskim državljanima, austrijsko oružje kao pobjedonosne trofeje iz borbi na Paštrovskoj planini.⁵³

⁵³ Memoari kapetana Fridriha Oreškovića iz 1838. godine, priredio J. Milović, Cetinje 1949, str. 4. Govoreći o borbama između Crnogoraca i Austrijanaca na Paštrovskoj planini, na jednom mjestu kaže sljedeće: „I pored svih mogućih napora građanskih i vojnih vlasti i besprimjerne odanosti trupa, mogli smo jedva da napravimo jedan korak preko otetih granica, i to samo na jedan trenutak; odlični i u ratu strašni general, štabni oficir i komandant Kordona koji u pogledu hrabrosti ne zaostaje ni za kim, osjećao se srećnim, a to mi je on i službeno priznao, što je sklopljeno primirje sa razbojničkim hordama.

Ovu epizodu ovdje smo pomenuli samo iz tog razloga što je Teodor Karačaj ilustrirao i ovaj događaj, a njegov akvarel na dvadesetšestom listu albuma sa 100 slika nosi naslov „Piccolo combattimento fra cacciatori austriaci e Montenegrini“. Nažalost, prilikom uvezivanja albuma, donji dio natpisa je odrezan, pa se samo po gornjim ostacima slova može rekonstruisati „...Pastrovichio li 8 di...“. Tu je, vjerovatno, bilo zapisano mjesto i datum borbe .

Među sivim brdima, kroz gudure prodiru austrijski vojnici, a iza stijena vrebaju ih dva Crnogorci i Crnogorka u staroj narodnoj nošnji sa puškama. Ova slika je, vjerovatno, prvi prikaz vjekovne borbe Crnogoraca za odbranu svoje domovine. Nije poznato da je i jedan slikar prije toga naslikao ovaj motiv. Mada akvarel nema veću umjetničku vrijednost, Karačaj je ipak dao herojski izraz ovoj grupi Crnogoraca, postavivši ih na strmu stijenu prema austrijskim vojnicima koji se prikradaju.⁵⁴

Poslije ovih burnih događaja Komisija za razgraničenje između Crne Gore i Austrije morala se razići, ali je nastavila sa radom u toku 1839, 1840 i 1841. godine. Tek krajem jula mjeseca 1841. godine povučena je konačna granica između Crne Gore i Austrije.

Za vrijeme tih dugih pregovora oko razgraničenja, austrijski članovi Komisije i mnogi drugi činovnici razastrli su čitavu špijunsku mrežu po Crnoj Gori. Na čelu ove mreže nalazio se kapetan Fridrih Orešković, veoma inteligentan čovjek i dobar poznavalac crnogorskog, njemačkog, italijanskog i francuskog jezika.

Orešković je još sredinom 1837. godine dobio precizna uputstva kako treba da se ophodi prema Crnogorcima i koje podatke treba da prikuplja sa teritorije Crne Gore. Evo tih uputstava:

(Ibidem, str. 42). U istom izvještaju Lilienberg kaže: „Izbjegao sam vrlo brižljivo sva nasilja, odlučno se odričući svoga vojničkog osjećaja, jer sam kao vojni i građanski guverner sasvim uvidio...da se nijesam mogao mjeriti sa Crnom Gorom“.

⁵⁴ C. Fisković, op. cit, str. 228.

„Pošto mi mora biti mnogo stalo do toga da Vi razborito dobijete, prilikom obilaska čitave crnogorske granice, a možda i jednog dijela same Crne Gore, što je moguće više podataka kako u statističkom, tako i u topografskom i stratezijskom pogledu, pod uslovom da se ne obrukate, prije svega Vam nalažem:

a. Da bilježite temeljito, iskoristivši skicu karte Crne Gore, onako kao što postepeno obilazite njenu granicu, sve putove s objašnjenjem da li su samo dobri za ljude ili i za natovarene životinje, označujući jedno značajno mjesto kuda oni vode; (to treba raditi) s onom oprežnošću koju sam Vam usmeno saopštio.

b. Pritom morate naročito da pazite da li se oni mogu lako braniti i da li bi oni napadačima pružili neku osobitu korist, onda kakvu i odakle.

v. Da li je predio, manje više, negostoljubiv i da li bi unekoliko pružio trupi okrepljivanje ili ne?

g. Da li bismo možda mogli, pošto bismo već savladali izvjesne prepreke, da zauzmemo održljiv položaj na crnogorskom zemljištu i da li bismo mogli, u slučaju potrebe, da ostanemo na tom položaju, a da nas lako niko ne napadne? I Najzad:

d. Da li bi se mogla u tom pravcu naći voda i da li bi taj kraj bio snabdjeven drvetom.

U samoj Crnoj Gori, ako biste tamo pošli, morate naročito da dokučite broj muškaraca, kao i broj konja, rogatih životinja i ovaca, a potom da opišete predjele gdje se obdjelava zemlja i gdje ima šume i da li bi se moglo naći, manje ili više, pomoćnih sredstava.

Ali naročito treba tačno odmjeriti i prikazati moralnu snagu i druge političke prilike od kojih bi zavisilo da li bi se mogla očekivati istrajna ili manje otpornija odbrana zemlje.

Takođe bi mi bilo milo kad biste možda doprli i do Skadarskog jezera i kad biste mogli izdaleka da osmotrite Žabljak, Spuž i Podgoricu da biste mi u vojničkom statističkom pogledu i ovaj kraj prikazali.

Ako biste dobili jednu zemljopisnu kartu Crne Gore koja bi bila bolja i tačnija nego što su te dvije skice koje ste sa sobom ponijeli, bilo bi mi vrlo milo“.⁵⁵

U sporazumu sa Meternihom, dalmatinski guverner Lilienberg je naredio Oreškoviću da se zbog prikupljanja informacija približi ne samo crnogorskom vladaru, nego i drugim uglednim Crnogorcima. Već na samom početku svoga boravka u Kotoru on zadobija njihovo povjerenje. Posjećuju ga mnogi crnogorski glavari, koje on srdačno prima, a povremeno im daje i razne poklone. Da bi ih što čvršće vezao za sebe, u njihovom društvu ponaša se na crnogorski način, nosi crnogorsku kapu, a zanosi se mišlju da kupi i crnogorsko odijelo. Crnogorci su oduševljeni činjenicom da je dalmatinski guverner Lilienberg poslao iz Zadra u Kotor jednog takvog čovjeka koji se kao pravi Crnogorac vere po njihovim liticama i savršeno govori crnogorski jezik. Njegošev ujak Lazo Proroković odmah je otišao Oreškoviću da ga upozna čim je doznao da je crnogorski prijatelj. Orešković uspostavlja prijateljske odnose i sa Njegoševim bratom Perom, predsjednikom Senata, koji je prilikom razgraničenja određen kao crnogorski opunomoćenik za ispravljanje granice. Šestog januara 1838. godine Pero šalje Oreškoviću u Kotor uobičajeno pecivo o pravoslavnom Božiću s porukom: „Imam čast Vas pozdraviti praznikom Roždestva Hristova, da Vi u zdravlje dohodi na mnogaja ljeta.

Molim Vas da biste nam oprostili, jerbo nije za Vas tu regala, nego samo znak od ljubavi kako prijatelji. Ali samo možete poznat moju veliku ljubav tek ja šaljem moju gospođu po ovakvome vremenu“.

Pero mu dopušta da zaviri u najintimnije porodične odnose. Čim dozna nešto važno od Njegoša, odmah saopštava svom pri-

⁵⁵ J. Milović, Petar II Petrović Njegoš..., str. 352.

ateljju Oreškoviću, koji to savjesno bilježi i hitno dostavlja Gubernijalnom predsjedništvu u Zadru.⁵⁶

U Njegoševom bratu od strica, Đorđiju, vicepredsjedniku Senata, Orešković nalazi velikog prijatelja. Đorđije se pobratimi s njim, kod njega stanuje kad dolazi u Kotor i godinama ga obavještava o svim važnijim događajima koji se dešavaju u Crnoj Gori. Orešković sklapa prijateljstvo i sa glavarima iz ostalih crnogorskih plemena i od njih dobija dragocjene informacije.⁵⁷

Orešković je uspio da se približi i samom Njegošu. On je to učinio na fini način i sa puno stila. Krajem oktobra 1837. godine on šalje po pukovniku Jakovu Ozerecovskom Njegošu jedno pismo Vuka Kardžića i nekoliko brojeva „Srpskih narodnih novina“, koje su izlazile u Pešti i na koje je Orešković bio pretplaćen. Na ovaj način je, „kod Crnogoraca važio kao revnosni ljubitelj ilirske literature i tim lakše zadobio njihovo povjerenje“.

Početkom novembra 1837. godine Njegoš se srdačno zahvaljuje Oreškoviću i moli ga kao „svog sonarodnika da ga i unaprijed posjeti počesto baš ako ne prostranima... a ono barem kratkim pismima“. Prepiska između pomenutih ličnosti se uveliko razvija, a dolazi i do čestih susreta. U znak pažnje Orešković je poklonio Njegošu jedan zidni sat i ogledalo, a Vladika ga sa svoje strane poziva na 10 dana u goste na Cetinje.⁵⁸

Orešković je uspio da se s Njegošem toliko sprijatelji da mu je crnogorski vladika posvetio jednu pjesmu - odu „Gospodinu kapetanu Oreškoviću na uspomenu“ u kojoj hvali Oreškovića

⁵⁶ Memoari..., str. 6. U jednom izvještaju Lilienbergu, Orešković kaže, između ostalog, i sljedeće: „Pero koji uopšte ne krije nikakvu tajnu od mene, došao je poslije podne k meni i pravio se važan da ima nešto tajno da mi povjeri; i pošto me najprije zamolio da ne kažem nikome ništa o tome, ispričao mi je da je onaj Francuz učitelj jezika za Vladiku i da on ide u Crnu Goru...“.

⁵⁷ J. Milović, Petar II Petrović Njegoš u..., str. 349.

⁵⁸ Ibidem, str. 355.

ističući da mu dušu krase „veličajna otličja“, sjeća se susreta s njim „te zahvalno izgovara ime takvog prijatelja“.⁵⁹ Njogoš je do kraja bio otvoren prema Oreškoviću i gajio je prema njemu osjećanja kakva se inače gaje prema prijateljima i bliskim saradnicima. Svoje prijateljstvo sa Njogošem profesionalni austrijski oficir je iskoristio za sakupljanje važnih obavještajnih podataka o Crnoj Gori. Svoje izvještaje dostavljao je Lilienbergu koji ih je obrađivao i na osnovu njih podnosio izvještaje knezu Meternihu i ostalim visokim austrijskim ličnostima. Sve informacije o Crnoj Gori, njenom vladaru i glavarima, Orešković je sistematizovao u “Memoaru o ispravljanju granice između Dalmacije i Crne Gore”. Sa svoje strane, u susretima sa kapetanom Oreškovićem Njogoš nije smatrao da pred sobom ima austrijskog vojnika, već Hrvata, „sonarodnika“, sa kojim može iskreno da razgovara. Međutim, „Memoari“ u Oreškoviću otkrivaju službeni ličnost, carskog oficira, koji je isključivo kao vojnik gledao na Njogoša i Crnu Goru. U njegovom portretisanju Njogoša osjeća se rječnik vojnog lica, koje zbog službe

⁵⁹ Ibidem. Evo te pjesme:

„ Slatko mi je spominjat se Bog nek vama vazda dade
Prijatelja i drugova Vrh onijeh svijeh blaga
U kojima veličajna Kojima je okitio
Dušu krase otličija Dušu vrla rodoljuba
Ja se sjećam teške dnevi I čoecka tog imena,
Što gorčinu donosaše, Jošt i zdravlja i života,
I sjećam se što mi onda Da se s Vama dičit dugo
Dušu većma ublažaše, Mogu Vaši prijatelji,
Te zahvalno izgovaram Ka ja što se dičim vazda
Ime takvog prijatelja Čistu molbu Bog prifaća-
I ovu će! Bog je pravda!
Vladika crnogorski

P. P. Njogoš“

carevini, zaboravlja prijateljske obzire, uskraćuje divljenje i škrtari u pohvalama. Vjerovatno, takav Oreškovićev stav prema Njegošu proizlazio je iz činjenice što je svoje memoare pisao izričito na zahtjev kancelara Meterniha, te su, vjerovatno, imali da posluže kao osnova za dalje izgrađivanje austrijske politike prema Crnoj Gori. S tim u vezi, karakteristično je sljedeće Oreškovićevo zapažanje:

„Usuđujem se da ovdje aforistički objasnim ono što sam saznao, kako zvaničnim putem, tako i pomoću povjerenika, za vrijeme svoga podčinjenog položaja; ali moram unaprijed da molim za oprostjenje, jer ću biti prisiljen da govorim o Vladici kao o najozbiljnijoj osobi, koji je, što mi je uvijek čudnovato bilo, zahvaljujući okolnostima i mojem ličnom držanju prema njemu kao prema saplemeniku i blagodareći mojim ranijim vezama sa njim, postao moj prijatelj; to se ne može zaobići, i da ne strada jasnoća, tim prije, jer sam imao čast, pored svojih zvaničnih poslova oko ispravljanja granice, da dobijem i tajne naloge od njegove ekselencije gospodina guvernera dalmatinskog koji su me raznim prilikama upućivali na lični razgovor s Vladikom, i tako sam samo mogao da nađem sredstva da prozrem pravo mišljenje ovoga lukavog narodnog starješine i da zadobijem tako daleko njegovo povjerenje da je na kraju skinuo masku s lica i otvoreno mi priznao ono što su već ranije njegovi postupci fino skriveno nagovještavali“.⁶⁰

Osim ličnih kontakata, između Njegoša i Oreškovića postojala je i prepiska. U Njegoševoj arhivi sačuvana su četiri Oreškovićeva pisma, a postojala su najmanje dva Vladicina, koja, na žalost, nijesu sačuvana. U prvom pismu, datiranom 28. avgusta 1837. godine, Orešković moli Njegoša da dođe u Krivošije, radi razgraničenja, jer, strahuje da „...brez Vašeg i našeg dohotka ništa se neće moći učiniti, budući da se prosti

⁶⁰ Memoari..., str. 6.

ljudi u takvoj prilici nigda neće moći urazumiti i brez da bi mi blizu bili...“. U pismu od 13. oktobra iste godine, očigledno po nagovoru Vuka Karadžića, Orešković moli Njegoša da se ne ljuti zbog njegove knjige „Montenegro und die Montenegriner“. Poznato je, naime, da je Njegoš bio veoma nezadovoljan ovom knjigom, smatrajući da ne daje istinitu sliku o Crnoj Gori.

Treće Oreškovićevio pismo, datirano 27. oktobra 1837. godine je, u stvari, odgovor na Njegoševo, kojim je tražio intervenciju za neke Crnogorce. Orešković navodi da je Njegoševo pismo primio: „... s onom iskrenom radosti, koju samo istinsko i vjerno prijateljstvo čutiti može, i želio bi samo iz srca takvo čučenje Vama u svem i očito moći dokazati. Ja, zaista s velikom blagodarnosti spoznajem dobrotu Vašu i biće mi svagda velika milost Vami pisati i Vaša pisma moći primati; to za moju dušu najbolja će hrana biti, koju bi ja želiti mogao“. ⁶¹

U pismu od 16. decembra 1837. godine, opraštajući se s Njegošem, Orešković kaže: „Primite moje visokopočitanje i obdržite me u Vašoj milosti i prijateljstvu. Pozdravite moga pobratima Georgija i sve Vaše senatore, kapetane, serdare i ostale glavare, i kad uveče kod vatre viteške pjesme i hrabrena crnogorska djela pojali budu, neka se kadkad spomenu i Vašega pokornoga sluge i iskrenoga prijatelja – Oreškovića“. ⁶²

Još jedan Hrvat nalazio se u pratnji saksonskog kralja Fridriha Avgusta. Riječ je o Teodoru Karačaju, austrijskom pukovniku i zapovjedniku grada Kotora. Teodor Karačaj fon Valje-Scaka (1787-1859) bio je pripadnik stare porodice koja se od sredine XVIII vijeka ubraja u hrvatsko plemstvo. Bavio se književnošću, a proučavao je i istoriju raznih naroda. Pisac je

⁶¹ Dušan Vuksan, *Veze vladike Rada s Hrvatima*, Šišićev zbornik, (Zagreb), 1929, str. 511-516.

⁶² Ibidem.

Teodor Karačaj

poznate rasprave „Vltava i njeni stanovnici“ i knjige „La Sicile, manuel de voyageurs“. Za vrijeme službovanja u Kotoru od 1835. do 1839. godine Karačaj je iscrpno obavještavao o Crnoj Gori i Boki Kotorskoj dalmatinskog guvernera Vencela Fetera fon Lilienberga. Od njega su sačuvani brojni izvještaji u Historijskom arhivu u Zadru i bečkim arhivima.⁶³ Bavio se crtanjem geografskih karata. Izradio je geografsku kartu Crne Gore 1838. godine.

Karačaj je objavio opširno djelo o Austrijskoj Albaniji (Boka Kotorska), Crnoj Gori i Turskoj Albaniji sa mnogim kartama,

⁶³ Jevto M. Milović, Djelo Teodora Karačaja o Austrijskoj Albaniji, Crnoj Gori i Turskoj Albaniji iz 1838. godine, Glasnik, Odjeljenje za umjetnost, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, knj. 2, Titograd, 1979, str. 53.

bakrorezima i raznim priložima. To djelo je od izuzetne vrijednosti za istoriju pomenutih oblasti. Karačaj je godinama prikupljao građu o istoriji tih oblasti, njihovom stanovništvu, običajima, vladavini, privredi, kulturi i sl.⁶⁴ Podatke za pomenuto djelo dostavljao mu je i sam Njegoš preko svog sekretara Dimitrija Milakovića. Iz jednog pisma Lilienbergu vidi se da mu je Milaković pozajmio preglednu statističku kartu crnogorskih nahija, koju je lično Njegoš nacrtao, da bi prema njoj tačnije unio mjesta u „svoje malo djelo o ovim oblastima“. Lilienberg je savjetovao Karačaju da Njegoševu „preglednu kartu Crne Gore“ prenese na uljani papir ili da je stavi na prozorsko okno i kopira. Istovremeno, on je Karačaja upozorio i na topografsku kartu Crne Gore Rusa Georgija Tverdohljebova koji je krajem 1832. godine proveo izvjesno vrijeme u Crnoj Gori, Stanjevićima i Boki. Poslije prikupljenih podataka, Karačaj je obavijestio Lilienberga da je Njegoševa karta Crne Gore „samo nabačena skica koju je Njegoš svojom rukom mastilom nacrtao“.⁶⁵ U cilju

⁶⁴ Ibidem, str. 54. Karačaj je dobro poznao nekoliko jezika, pored crnogorskog, govorio je njemački, talijanski, francuski i latinski, a služio se turskim i albanskim. Na početku svog djela on navodi i neke izvore iz kojih je crpio podatke. To su: „Cangius, Discleates, Giustiniani, Mauro Orbini, Morosini, Sabellico“. Koristio je i rukopise iz posljednjeg vremena mletačke vladavine kotorskog grofa „Smechia“. U znatnoj mjeri držao se „Kratke istorije Crne Gore“ mitropolita Petra I i „Kratkog pogleda na geografičesko-statističesko opisanje Crne Gore“, koje je sastavio Njegošev sekretar Dimitrije Milaković. Iz jednog objavljenog Karačajevog pisma vidi se da mu je građu za svoje djelo dostavljao Milaković.

⁶⁵ Ibidem, str. 55. Karačaj je svim silama nastojao da dođe do Tverdohljebeve karte, jer je baš tada prikupljao podatke za svoju „Kartu Crne Gore“, koju je završio 1838. godine. Karačaj je imao sreće da dođe do arhivske građe iz prve ruke. On je početkom 1836. godine obavijestio Lilienberga da mu je „Ujak Vladike Crne Gore“ donio u Kotor „više zabilježaka o Crnoj Gori“ koje je Njegoš sastavio i da će te podatke iskoristiti za „privatno djelo o cijeloj Albaniji“.

iskrene prijateljske veze s Portom, ne može priznati za samostalnog vladara.

Karačaj je uspostavio prisne veze sa Đorđijem Petrovićem, Njegoševim bratom od strica, koji se krajem novembra 1835. godine vratio sa školovanja u Rusiji, zatim sa Njegoševim ujakom Lazom Prorokovićem, čija su dva sina pohađala školu u Kotoru i mnogim drugim Crnogorcima koji su dolazili u Boku Kotorsku. Slikajući sa crnogorskog pazara u Kotoru mnoge Crnogorce i njihove žene, dobijao je dragocjene podatke za svoje djelo.

Karačaj je ulagao velike napore da se lično sastane sa Njegošem kako bi direktno od njega dobio podatke za svoje djelo o Austrijskoj Albaniji, Crnoj Gori i Turskoj Albaniji. To mu je pošlo za rukom prilikom Njegoševog boravka u manastiru Podmaine u periodu od februara do aprila 1836. godine. Prilikom ovog susreta, Karačaj je, obavještavajući Njegoša o svom radu, izjavio da mu je neophodno potrebna geografska karta Crne Gore od Rusa Tverdohljebova.⁶⁶ Sa svoje strane, crnogorski vladika ga je uvjeravao da ne posjeduje pomenutu kartu, ali da je od svojih poznanika u Petrogradu tražio da mu pošalju njenu kopiju, koju će, čim je dobije, dostaviti Karačaju.⁶⁷ Tom

⁶⁶ Jevto Milović, O boravku Jakova Ozereckovskog u Crnoj Gori, Istorijski zapisi, IX, Cetinje, 1953, str. 114-123. Rus Gregorij Tverdohljev boravio je u Crnoj Gori krajem 1832. i početkom 1933. godine. On je izradio topografsku kartu Crne Gore.

⁶⁷ Ibidem, str. 57. Karačaj je 1837. godine došao do geografske karte koju je nacrtao Rus Tverdohljev. Naime, poslije dužeg boravka u Rusiji sa Njegošem je u Crnu Goru doputovao potpukovnik Jakov Ozerecovski 27. avgusta 1837. godine. Na svom povratku za Rusiju 2. novembra 1837. godine u Kotoru je iscrpno razgovarao sa Karačajem o Crnoj Gori. On je tada pokazao kopiju Tverdohljebljeve karte i dozvolio mu da je kopira. U svom izvještaju Lilienbergu, Karačaj o tome kaže sljedeće: „On mi je pokazao jedan dugačak memorandum na ruskom koji je o Crnoj Gori na licu mjesta napravio s nam-

prilikom Karačaj je naslikao Njegoša. Crnogorski vladar je prikazan u običnom odijelu, „fes na glavi sa svilenim turbanom i kožnim krznom na ramenima“. Na Karačajevoj slici crnogorski suveren više je ličio turskom paši nego hrišćanskom vladici.⁶⁸ Ne zna se da li je ovaj Njegošev portret sačuvan, jer ga je Karačaj poklonio J. Ozerecovskom prilikom njegovog odlaska iz Crne Gore. On o tome kaže sljedeće: „Rekao mi je danas prije odlaska da je morao da plati slikaru za 12 razglednica 145 forinti koje mora u more baciti pošto nijesu pristojne. Zaista su bile sve sasvim nadrimajstorski urađene. Od mene je uzeo samo tri crteža: jednog Crnogorca, jednu Crnogorku i Vladiku u odeždi koji je bio dobro pogođen. Sliku Kotora nije htio, dodavši: „Ništa što nije crnogorsko“.⁶⁹ Istovremeno, Karačaj je naslikao i manastir Podmaine. U vezi sa Njegošem, posebno je zanimljiv ovaj manastir, jer je naslikan u vrijeme kad se pjesnik naročito za njega brinuo i tu boravio.⁷⁰

jerom da ga podnese svome caru – pokazao mi je kopiju iste karte od Tverdohljebova koju je on lično napravio, svečano me uvjeravao da je ova od četiri lista ista – dopustio mi je da prenesem na svoju kartu sve učinjene prepravke i dozvolio mi je da vidim skice slikara Bogdanovića koje je on bio napravio u Crnoj Gori...“.

⁶⁸ Ljubomir Durković-Jakšić, *Njegošev lik*, Cetinje, 1963, str. 73.

⁶⁹ J. Milović, *O boravku...*, str. 120. Ozerecovski je spremio u Beču lutke Crnogorca, Crnogorke i jednog crnogorskog djeteta u narodnim nošnjama i poklonio ih caru Nikoli I. Istovremeno, podnio je caru opširan memorandum sa detaljno izloženom istorijom i statistikom Crne Gore. Ovom prilikom car je Ozerecovskog proizveo u pukovnika i poklonio mu zlatnu tabakeru.

⁷⁰ Dr Cvito Fisković, *Nekoliko bilježaka o Njegošu i o Crnoj Gori*, Istorijski zapisi, str. 225. Čim je stupio na vlast Njegoš je bio prinuđen da brani manastir od austrijskog otimanja 1830. i 1832. godine. Tu je boravio s proljeća 1836. godine, dovršavajući „Svobodijadu“ i nadzirujući unutrašnje pregrađivanje, popločavanje terase, te gajenje loza, voćaka i maslina, što je sam inicirao.

Karačaj je naslikao stari oblik manastira, kada je još postojao stari zvonik na preslicu, vrh kule dok još nije bilo uzdignuto istočno krilo zgrade, kojemu je austrijska vlast izmijenila okvire prozora. Na akvarelu se vidi i stari most nad potokom i čvrsti zidovi u desnom uglu, koji podsjećaju na neko utvrđenje.⁷¹

Karačaj je i dalje ostao u vezi sa Njegošem, od koga je dobio materijal za svoje djelo. Želio je da posjeti Crnu Goru i upozna život crnogorskog naroda. Za to mu se ukazala prilika kada je u pratnji saksonskog kralja doputovao na Cetinje. Nema sumnje, on je tada razgledao mnoge predmete i trofeje koji su čuvani u Manastiru. Tada je napravio uvid i u manastirski arhiv. U svom djelu o Austrijskoj Albaniji, Crnoj Gori i Turskoj Albaniji on govori o diplomama crnogorskih vladika koje su se čuvale u Manastiru. Tada je dobio važne podatke o Crnoj Gori od Njegoša i njegovih saradnika, o čemu svjedoči veoma iscrpni i savjesno urađeni „Izvod iz opisanija o Crnoj Gori, učinjeni 1839. po zapovijedi Gospodarevoj za grofa Karačaja“.⁷²

Karačaj je, bez svake sumnje, i poslije 1838. godine dopunjavao i prepravljao svoj spis. Karačajevo djelo odobreno je za štampu u Beču 16. aprila 1839. godine. Dopuštenje da se djelo

⁷¹ Ibidem, str. 225. Manastir je jednostavan, ali prijatan građevinski sklop mediteranskog izgleda. Dvokrilna jednospratnica opkoljena je vitkom poluoblom ugaonom kulom, pred kojom se prostire terasa sa svodovima, na kojoj je kruna izvora primorskog oblika sa grbom, dvoglavi orlom koji stiska zmiju i mletačkim lavom.

U jednoj od prostorija zapadnog krila je reljefni kameni grb, vjerovatno prenesen sa pročelja istočnog pregrađenog krila, na kome natpis na vrpci: „PETROVIĆ“ svjedoči da su Njegoševi preci bili vlasnici manastira. Vladike iz kuće Petrovića boravili su, vjerovatno, u zapadnom dijelu uz kulu, jer je tu najprijatnije. U prizemlju je mala skrovita kapela sa freskama iz 17. vijeka, ali se pod njima naziru tragovi fresaka ranijeg vremena.

⁷² J. Milović, Djelo T. Karačaja, str. 59.

štampa potpisao je J. Freyberger, isti onaj cenzor koji je odobrio 1847. da se kod Mehitarista u Beču objavi „Gorski Vijenac“.⁷³

U svom djelu o Austrijskoj Albaniji, Crnoj Gori i Turskoj Albaniji, Karačaj je prikazao Njegoša u periodu od 1835 - 1838. godine. Prema njegovom svjedočenju, Njegoš je još suviše mlad, „lijepe je spoljašnjosti i naočitoga izgleda, ima mnogo prirodnog dara, mnogo volje za učenje stranih jezika i stranih književnosti; sam je pjesnik i ima najbolju volju da pravično vlada svojim zemljacima i da ih postepeno još više prosvijetli“. On je slobodoumnih ideja, vatrenog temperamenta i ratničkog duha. Po prirodi je slavaljubiv. Ima bogatu maštu, rječit je, ali bez ikakvog iskustva. Često je neoprezan u razgovorima. Blage je naravi, željan znanja. Voli prosvjetu, osnovao je na Cetinju i Dobrskom Selu osnovne škole. Nabavio je štampariju u kojoj objavljuje udžbenike, književna djela i časopis „Grlicu“. Njegoš namjerava da pripoji Crnoj Gori Grahovo i druga hercegovačka mjesta u kojima žive pravoslavci. „Nada se da će s vremenom postati crnogorsko područje do Skadra, Ulcinja, Bara i Dubrovnika“. Pokušao je da sa Crnogorcima osvoji Spuž, Žabljak i Podgoricu, kako bi obnovio Ivanbegovinu.⁷⁴

Karačaj je osobito značajan po svojim iscrpnim izvještajima o Njegošu i Crnoj Gori, koje je slao od 1835. do 1838. godine dalmantinskom guverneru Lilinbergu u Zadar. Njegovi izvještaji, koji se čuvaju u zadarskim i bečkim arhivima, uveliko upotpunjuju sliku Petra II Petrovića Njegoša i Crne Gore njegovog vremena.⁷⁵

⁷³ Ibidem, str. 59.

⁷⁴ Ibidem, str. 63.

⁷⁵ Jevto Milović, Zabilježbe grofa Theodora Karachaya von Welje-Szaka o Petru II Petroviću Njegošu i Crnoj Gori u g. 1838. i 1839, Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Dubrovnik, 1959.

Kao crtač geografskih karata, Karačaj je, poput mnogih ličnosti različitih zanimanja u prvoj polovini 19. vijeka, i slikao. Zna se, na primjer, da se saksonski kralj bavio slikarstvom, kao i da je Danilo Kokotović, Njegošev učitelj njemačkog jezika, učio ovoj umjetnosti crnogorskog vladara. Rečeno je već da je Karačaj naslikao album sa stotinu akvarela „primorskih gradića, sela i predjela od Zadra do Bara“. Kao austrijski pukovnik zapovjednik grada i tvrđave Kotor, najviše akvarela je iz Boke Kotorske. Svoje akvarele iz Boke i Dalmacije skupio je u posebnom albumu pod naslovom „100 vedute delle coste orientali del Mare adriatico sisegnate colonello conte Fedor Karacsay“. Njegova opširna studija o Austrijskoj Albaniji, Crnoj Gori i Turskoj Albaniji i pomenuti album akvarela svjedoče ne samo o Karačajevoj povezanosti i zanimanju za ove krajeve, koje je prešlo granice njegove službene dužnosti, nego njegovom dubokom uživljavanju u materiju. Uprkos činjenici da nije ranije bio poznat među njegovim umjetničkim južnoslovenskim savremenikima, iz njegovih akvarela u pomenutom albumu (13 x 9 cm) vidi se da je bio na visini onog vremena i da je savladao slikarsko umijeće. Prema mišljenju dr Cvita Fiskovića, poznatog hrvatskog historičara umjetnosti, on je, s punim zanimanjem za široke prizore primorskih krajeva, „nastojao vjerno prikazati ugođaje malih gradova, prikazati izgled krajeva bez unašanja osobnog slikarskog shvaćanja i umjetničkog poleta. Moglo bi se reći da je samostalno preuzetom zadatku prišao bez osobite strasti, ali s uzornom strpljivošću i pronicavim okom za stvarni izgled pojedinosti, pa brojnost njegovih radova otkriva zavidnu upornost i radost slikanja.⁷⁶

⁷⁶ Cvito Fisković, Boka Kotorska u akvarelima Fedora Karachay-a iz prve polovice 19. stoljeća, Spomenik odjeljenja istorijskih nauka, CXXVII, CANU, Titograd 1976.

Cilj njegovog rada očigledno nije ni službeni ni obavještajni, jer bi se u tom slučaju služio tlocrtima i planovima, iako je za svoje ostvarenje morao koristiti svoje službene obilaske Primorja dok je služio kao carsko-kraljevski pukovnik u Dalmaciji i Boki Kotorskoj, dakle u pograničnim, izloženim krajevima Monarhije. Očigledno je, prema odabiranju motiva koji nemaju direktnu vezu sa vojnim upravljanjem, slobodnim slikanjem spomeničkih zgrada, crkava, palata i pejzaža, da njegov album ne predstavlja zbir podataka za njegovu službu, već da se Karačaj slikarstvom zabavljao, iako je to bio težak posao koji je zahtijevao koncentraciju, pažnju, a i puno slobodnog vremena.⁷⁷

Karačaj je dobro poznao sve krajeve i okolna brda Boke Kotorske; mnogim predjelima zabilježio je imena, a mnogim vedutama ispisao naslov i na crnogorskom jeziku, pišući ih ćirilicom, budući je dobro poznao, pored njemačkog i italijanskog i naš jezik. Prema godinama kojim su označeni neki akvareli u ovom albumu može se zaključiti da ih je slikao u četvrtoj deceniji XIX vijeka. Na akvarelu koji prikazuje Pile u Dubrovniku, zabilježena je 1837. godina, na onom na kojem su naslikane ruševine manastira sv. Marije na Ratcu kod Bara, 1838, a u sceni dolaska saksonskog kralja Fridriha Avgusta u posjetu Njegošu, zabilježen je zadnji dan avgusta te godine. Na nekim akvarelima, Karačaj je prikazao sebe kako slika, na kopnu, uz puteve ili na moru u čamcu. Prikazan je u službenoj odori, u plavom ili smeđem kaputu, u bijelim pantalonama, sa službenom kapom na glavi, bijelim papirom, olovkom ili perom

⁷⁷ Ibidem, str. 204. On sam nije bio neki školovani slikar, nego čovjek koji se s ljubavlju prema slikarstvu, a i prema ljepoti prirode, prihvatio zadatka da nizom povezanih slika skрати jednoličnost i tupost vojničkog života, pa sebi za zabavu, a dugima za ogled, uradio je pregled izabranih pejzaža i gradova jedne u svijetu, pa i u samoj Austrijskoj Carevini slabo poznate pokrajine.

u rukama. Time je htio istaći da je doista skicirao iz prirode, a ujedno i pojačati uspomenu na svoj boravak u nekom kraju. Zna se da je i u Crnu Goru donosio alat i slikarske potreštine. Istorijska vrijednost njegovih veduta je tim jača, jer su akvareli slikani uvjerljivim bojama, i to prije pojave fotografije u Dalmaciji i Boki Kotorskoj. Stoga spadaju među dosad poznate najstarije vedute istočne obale Jadranskog mora.⁷⁸

Karačaj je ostao vjeran stvarnom izgledu onoga što je slikao, nije pretjerivao ni u crtežu ni u boji, nastojeći da viđeni objekat svede na uravnoteženu kompoziciju, da ne ukrašava pejzaž i da ne remeti proporcije i uravnoteženost svih djelova slike.

„Stoga su nam njegovi akvareli, lišeni mašte i težnje za slikarskim učincima, prema radovima mnogih slikara ove vrste i onog vremena koji su slikali naše krajeve, najpouzdaniji u sagledavanju njihova ondašnjeg izgleda. Njihova je prednost što su naslikani bojama koje također djeluju pri slikanju krajolika, zgrada, brodova i nošnja uvjerljivo. Ti akvareli spadaju zbog svog kolorita među najstarije obojene prikaze Boke Kotorske i nekih dalmatinskih priobalnih gradića.

Karačaj je stoga iznio mnogo podataka o gradovima i naseljima, pojedinim građevinama svjetovnog, vojnog i

⁷⁸ Ibidem, str. 205. Starije su od litografija i akvarela Jakova i Rudolfa Alta, objavljenih 1841. godine, austrijskog poručnika Johanna Hogelmullera, F. Kanitza i X. Sandmanna, za koje se pretpostavlja da su naslikane u prvoj polovini pete decenije devetnaestog vijeka. Ranije su i od litografskog albuma Josipa Riegera, koji je u izdanju tršćanske litografije B. Linassija, po narudžbi parobrodskog društva Austrijski Lloyd, objavio 1853. godine svoje crteže dalmatinske obale. Međutim svi ovi slikari dalmatinskih gradova i mjesta u svojim litografijama i crtežima iz XIX vijeka preuvličavali su šumovitost pejzaža, povećavali izgled građevina, oštro suprostavljajući svijetlo i sjenu, s namjerom da jače i plastičnije ožive svoje vedute, da ih učine slikovitijim i privlačnijim romantičnim gledaocima. Karačaj je, međutim, to izbjegavao.

crkvenog graditeljstva, urbanističkim sklopovima, o raslinju, izgledu krajolika, planinskih sklopova, obrađenih šumovitih predjela, o seoskoj, građanskoj i vojničkoj nošnji onoga vremena, o čamcima s kojima se prevozilo i o brodovima koji stizahu u Boku. Sve je to prikazao prilično točno, iako je negdje poneku sitnicu izostavio, a neku dvaput drugačije nacrtao i obojio“.⁷⁹

Akvareli Teodora Karačaja se potpuno uklapaju u slikarstvo pejzaža prve polovine XIX vijeka. Njegove kompozicije su uglavnom vodoravne i u njihovim prvim planovima naslikani su pojedini ljudski likovi koji unose anegdoticnost u sliku, a pejzažu daju romantičan doživljaj.

Već u XIX vijeku slikari i ilustratori unosili su u prvi plan svojih pejzaža skupine ljudi i životinja i tim umecima, tzv. *staffageom*, oživljavali kompoziciju.⁸⁰ Među njima su bili i engleski arhitekta Robert Adam, koji je u Londonu 1764. godine objavio knjigu o Dioklecijanovoj palati u Splitu i L. F. Cassas, pisac knjige „Slikovito i povjesno putovanje Istrom i Dalmacijom“, objavljene u Parizu 1802. godine. Gete je lično hvalio njegove crteže, pa je očito da su bili poznati i u njemačkim zemljama, tim prije što je njegova knjiga štampana i u Beču 1803. godine.

Očigledno je da su ove dvije, onda poznate i reprezentativno opremljene knjige, bile poznate i mladom plemiću Karačaju, pa

⁷⁹ Ibidem, str. 205.

⁸⁰ Ibidem. Francuski slikar Claude Joseph Vernet ih je slikao u pojedinostima, uprkos rokoko maniru koji je onda vladao. I oni koji su u 18. vijeku putovali kroz južne krajeve i slikali dalmatinske pejzaže i gradove, poput Charlesa Louisa Clerisseaua, Luisa Francoisa Cassasa i Josepha Lavallea, rado su isticali tamošnje ljude, trgovce, pomorce i seljake u narodnoj nošnji, Zagorce, Primorce i Turke, sav onaj šarenoliki svijet koji se vrzmao po dalmatinskim lukama dajući im posebnu istočnjačku živost, neobičnu i stranu, osobito zbog svojih nošnji privlačnu putnicima, putopiscima i naučnicima iz zapadne Evrope.

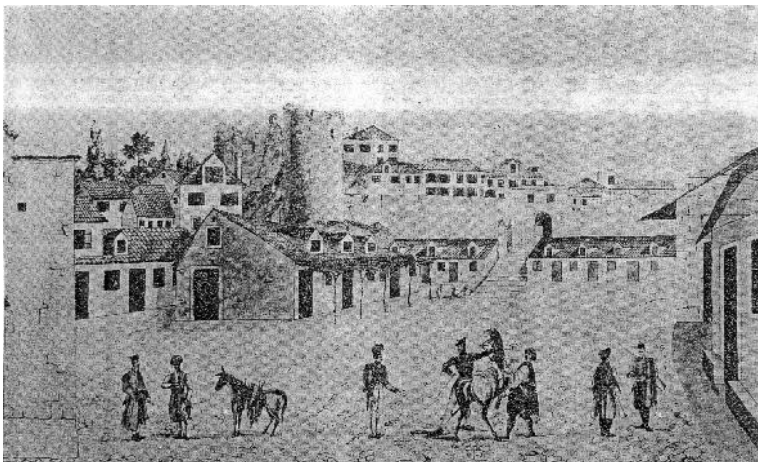
su i one mogle uticati na njega, iako on nije bio arhitekta niti je bio odgojen u potpuno klasicističkom duhu, pa ga posebno nije su zanimale antičke ruševine i spomenici, niti je kao visoki austrijski službenik imao vremena da ih slika i proučava. Vjerovatno, na Karačaja su neposredno uticali austrijski i njemački slikari pejzaža Jakov, Franz i Rudolf Alt. Jakov i Rudolf su posebno slikali pejzaže iz Dalmacije i Boke, koji su objavljeni u obojenim litografijama, u posebnom albumu, u Beču 1841. godine. Kako je većina ovih umjetnika živjela i radila krajem XVIII i početkom XIX vijeka, Karačaj se na njih mogao ugledati, i to kao diletant, ne dostignuvši njihov likovni izraz. „Njegove radove ne treba ocjenjivati kao umjetnička djela izučenog i vrsnog slikara, i mi ih prihvaćamo, kao što rekoh, samo kao dokumente i rijetke, vjerodostojne podatke o izgledu naše obale i njenih gradova i mjesta iz prve polovine XIX vijeka. U tom smislu ću ih pokušati opisati i iznijeti uz njih nekoliko primjedbi o gradskim sklopovima, krajoliku i obrađenoj zemlji pa i narodnoj nošnji koje je slikar naslikao“.⁸¹

Dr C. Fisković je u citiranoj studiji izabrao iz Karačajeveg albuma 40 akvarela sa motivima iz Boke Kotorske, budući je njen izgled, tvrdi autor, nakon prve polovine XIX vijeka, a i kasnije, naročito poslije zemljotresa 1979. godine, naglo izmijenjen, a, vjerovatno, i ubuduće će se mijenjati. Podaci koje Karačaj nudi, iako u malom omjeru svojih akvarela, svakako mogu dobro doći svima onima koji proučavaju Boku Kotorsku s različitih naučnih, istorijskih, kulturnih, privrednih i drugih aspekata. Poslužit će, dakle, uz ostale arhivske izvore kao slikovito tumačenje ovoga kraja.

Za ovu priliku odabrali smo samo nekoliko Karačajeveih akvarela. Pri njihovoj obradi koristili smo se analizom dr Cvita Fiskovića, posebno njegovom provjerom vjerodostojnosti

⁸¹ Ibidem, str. 205.

slikarevih zapažanja. Pored toga, pomenuti autor je naveo njihov redni broj u albumu, tačan naslov pojedine slike i podnaslove, odnosno posebne nazive nekih predjela, trgova i gradova, pa i položaja odakle su slikani, onako kako ih je slikar dvojezično napisao.⁸²

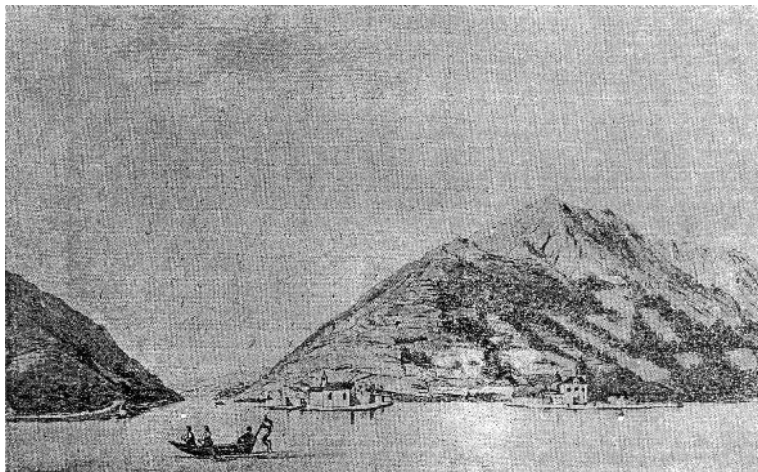
T. Karačaj: Trg pred gradskim vratima u Herceg-Novom, akvarel⁸³

U zapadnom gradskom zidu ističe se isturena polukružna kula pred Kanli-tvrđavom. Vrh kule je narušen, a na nju se, prema zapadu, nadovezuje gradski zid sa gradskim vratima i nizom uskih puškarnica. Polukružna gradska vrata nadvisuje stražarnica i zgrada, pred kojima se nalaze polukružne stepenice, iznad kojih su dva piramidalna stupa s kuglom na vrhu. Prizemni dućani uzduž zidina prostiru se u dva kraka, oblikujući nepopločani trg na kome se trgovalo. Pred nekima je odar sa vinovom lozom. Ti prizemni

⁸² Ibidem, str. 205.

⁸³ U Albumu slika je zavedena pod brojem 44. Originalni dvojezični natpis: „Ploščad Novska“ (ćirilicom) i „Piazza di Mercato fori della porta a Castelnoovo“.

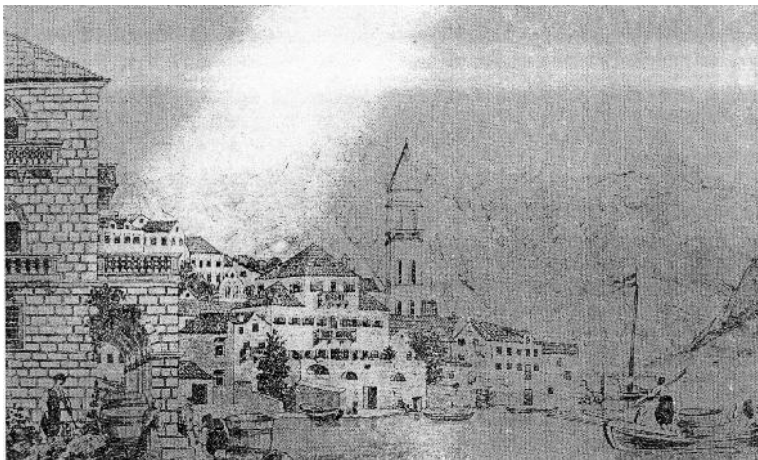
dućani uzdignuti su kasnije na jednospratnice i dvospratnice, koje su prekrile gradski trg, a glavna gradska vrata sada skriva neogotička kula sa gradskim satom, podignuta u romantičkom obliku sa urezanom godinom gradnje (1856). Na trgu je, prema običaju slikara pejzaža iz prve polovine XIX vijeka, i Karačaj unio ljudske likove, okupljajući ih u grupice i oživljavajući ih anegdotično u susretima i razgovorima. Na ovom akvarelu prikazani su službenici i vojna lica u austrijskim uniformama, zatim crnogorski službenici u narodnoj nošnji i goniči sa konjima. Likovi su živo naslikani u pokretima, okupljeni u međusobnom razgovoru, sa oružjem i čibucima, pa su interesantni kao prikaz ondašnjih uniformi i muške narodne nošnje, koje je Karačaj prikazivao u bojama. Seljaci su prikazani u plavim dimijama i crvenim prslucima. Pred gradskim vratima naslikao je seljanke koje prodaju plodove i stoku. Na kućama su rebraste zelene žaluzine, dok dućani u prednjem planu slike imaju strehe i klupe za odmaranje.

T. Karačaj: Pogled na Verige iz Perasta, akvarel⁸⁴

⁸⁴ Akvarel je pod rednim brojem 51 i dvojezičnim natpisom: „Изображение Верига и Острога из Пераста“ (ćirilicom) i „Veduta dalle Catene e degli Scogli di Perasto“.

U zalivu se ističe ostrvce sa crkvom sv. Đorđa sa zvonikom i ogradnim grobljanskim zidom i Gospa od Škrpjela sa crkvom, njenom kupolom i zvonikom, te crkvenim kućama, ogradnim zidovima i pristaništem. Ostrvca su označena: I. S. Giorgio i I. Della Madonna. U pozadini je prolaz kroz Verige sa utvđenjem, a još dalje Donja Jašica i Kamenari. Barokna crkva Gospe od Škrpjela ima današnji izgled. Na akvarelu se razaznaje loža, terasa sa dva prozorčića, čuvareva kućica, tzv. kunvenat, jednospratnica sa tri prozora, „kuća za umire“, pa i sitnije pojednosti: kameni krst na ogradi i stubovi za vezivanje čamaca. Kupola barokne Gospine crkve i okruglog zvonika prekriveni su olovnim krovom. Na ostrvcu sv. Đorđa je barutana ograđena zidom, ali nedostaju čempresi koji su ga kasnije učinili slikovitim. Padine brda nad Kostajnicom su obrađene. Čamcem, koji liči i ostalim na Karačajevim akvarelima, dva lađara u plavim dimijama i slamenim šeširima širokog oboda voze čovjeka u cilindru; na krmi se vije duga austrijska zastava.

T. Karačaj: Perast, akvarel⁸⁵

⁸⁵ Akvarel je pod brojem 54 i tekstem: „Perasto nel Golfo di Cattaro“.

Karačaj je naslikao dva akvarela Perasta, pod rednim brojem 53 i 54. Slika zapadnog dijela Perasta privukla je još jednom Karačaja, u prvom redu zbog barokne palate Bujovića. Uz nju je povezana i scena jesenjeg pranja bačvi i badnjeva, koje mornari i seljaci sređuju i odvoze u čamcu. Čamac ima uzdignute dvokrake držače za vesla. Na Bujovića palati, u desnom dijelu slike, prejako je označen svaki kamen sa priljubnicama, koje je, sudeći prema njihovom današnjem izgledu, slikar previše istakao. Čvrsti i slikoviti balkoni i terasa sa trijemom su tačno naslikani, trijem zaista ima pet lukova na stubovima, ali stubiće na balkonima slikar je pojednostavio dajući im izgled amfore. Nije unio ni natpisnu tablu na zapadnom zidu. Zgrada je u ono vrijeme stajala na stijenama obale koja je kasnije povezana cestom. Na uglovima terase nema kamenih lavova, koje je postavio kasniji vlasnik palate Frano Visković, u kojima je njegov spleteni monogram FV. Ostale palate i kuće nijesu prikazane kao na jednom ranijem Karačajevom akvarelu. Prozori Smečine tro-spratnice nemaju ovdje rebrenice, persijanere, već smeđe drvene škure koje su otvorene i poduprte prečkom. Možda su ti kapci u jesen i zimu bili postavljeni umjesto prozračnih persijanera ili grilja da bolje štite kuće od vjetrova i hladnoće. Otvori ogradnog zida nijesu isti kao na ranijem akvarelu (br. 53), a po zidu su poređane vaze sa cvijećem. Ovaj podatak, o njegovanju cvijeća u ondašnjoj Boki, rijetko je ranije zabilježen. Palača Bujovića je obilježena: Casa Smechia, a brdo u pozadini: Monte Sella. I ovaj akvarel ima slikarev potpis Ky.

Dvospratnice i jednospratnice, od kojih prve dvije na prozorima imaju drvene škure s prečkom, nanizane uz neizgrađenu obalu Prčanja. Iza njih buja zelenilo njihovih skrivenih vrtova. Neke od njih imaju istočni zid omalterisan ljubičasto-crvenim malterom zbog vlage koju im nanosi kišni južni vjetar. Crkvice Karmelske gospe ima barokno pročelje koje se ogleda u rasporedu dvaju prozora uz vrata, ali zadržava romantički prelaz

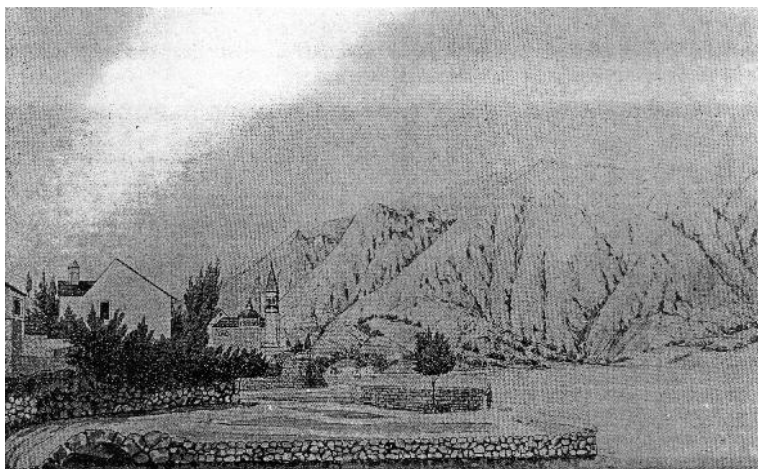

T. Karačaj: Prčanj, akvarel⁸⁶

preslice i rozete. Slikar nije naslikao grb porodice Luković na njenom pročelju. Uz crkvu je nanizan priljubljeni red kuća sa balkonima. Prvi i najduži ima direktno stepenište na obalu, koje je kasnije ukinuto. Takvi primjerci balkona povezanog s prizemljem su rijetki, stoga ovaj predstavlja izuzetak u primorskom graditeljstvu na istočnoj obali Jadrana iz baroknog vremena. Pri lijevom kraju akvarela naslikan je luk s krstom na polukružnom zabatu. Možda je to oznaka započete Makarucijeve crkve, kojoj Reger 1853. godine potpunije daje polustubove i vrata još nedovršenog gornjeg dijela pročelja, onakvog kakvog prikazuje jedna stara fotografija koju je objavio N. Luković u svojoj knjizi o Prčanju.⁸⁷ Na brijegu, iznad Prčanja, je nekadašnja župna crkva koja ne odgovara njenom današnjem izgledu niti se slaže sa onom koja je u albumu navedena pod brojem 62. Na obali sjedi seljanka u bijeloj narodnoj

⁸⁶ U albumu akvarel je zaveden pod brojem 59 i tekstem: „Perzagno vicino di Cattaro“.

⁸⁷ N. Luković, Prčanj, Kotor, 1937, str. 334.

T. Karačaj: Crkva sv. Mateja u Dobroti, akvarel⁸⁸

nošnji i napaja polunago dijete. Na neizgrađenoj obali je izvučen privezani čamac.

Pogled sa sjevera na bočni omalterisani zid s polukružnim prozorom i bočnom kupolicom i zvonik dobrotske crkve sv. Mateja, koji ima profilisane zidne vijence i ložu za zvona ograđenu ogradicom od stubića, dok je piramidalni krov obojen u plavo. Crkva i zvonik uzdižu se na uzdignutom zemljištu ograđenom kao odbrambeni bastion, opkoljenim morem. I ovdje je slikar na krovovima, kao i na još nekim akvarelima, označio oblik krova, tzv. kanalica, kojom su u to vrijeme prekrivane crkve i zgrade za stanovanje. Na isturenoj ozidanoj obali kameni most nadvisuje potok, a okrugli zid ograđuje prostor u kome se vjerovatno nalazila kamena klupa. I ovaj Karačajevev akvarel se odlikuje jasnoćom kompozicije i jasno prikazuje cjelinu i pojedinosti. U desnom uglu je njegov skraćeni potpis Ky.

⁸⁸ Akvarel je pod brojem 66 i nazivom „S. Matteo di Dobrota“.

T. Karačaj: Trg od Oružja u Kotoru, akvarel⁸⁹

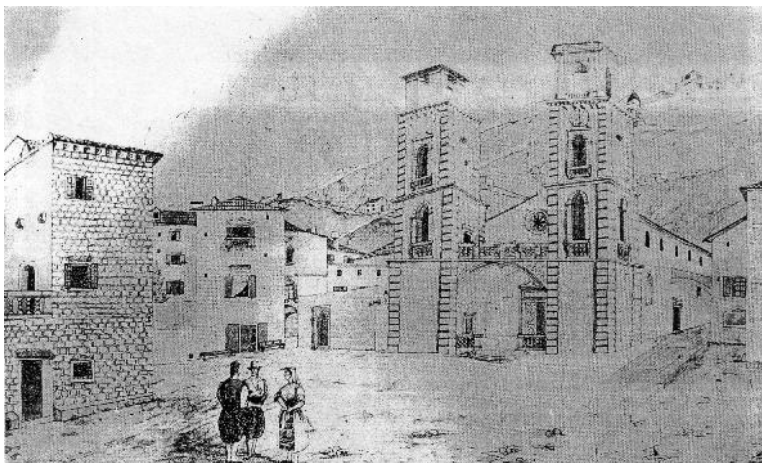
Na popločanom Trgu od oružja je mornarička kasarna. Niz konzola sprijeda podržavaju dugi drveni balkon sa stubovima koji nose trijem, a obojene su, kao i vrata i kapci prozora, naizmjeničnim crnim i žutim prugama, bojama habzburške dinastije. Pred kasarnom su kameni pistri niskog piramidalnog završetka s kuglom u maniru kasnog baroka. Među njima na drvenoj ogradi poređane su puške, pred njima je na lafetu top pokriven crno-žutim krovom, pored kojega je isturena drvena stražarnica obojena takođe u dinastičkim bojama kao i kapci na dvospratnici. Sa ove dvije zgrade gradska vrata jače su osigurana sa obje unutrašnje strane. Preko puta kasarne je glomazni toranj gradskog sata kome je završna loža bila zatvorena, a zvono sata je visilo iznad krova. O postolju tornja visi četvostrani fenjer javne rasvjete, koji osvjetljava i oružje i ulaz u grad, a do njega je naslovna kamena tabla trga, ispisana onda službenim italijanskim jezikom:

Piazza
d'Armi

⁸⁹ Akvarel je pod brojem 71 i nazivom „Piazza d'armi a Cattaro“.

Ostale dvospratnice na trgu izmijenile su kasnije svoj slikoviti izgled, uravnoteženi i usklađeni prostor, koji je poremećen izgradnjom nametljive višespratnice u duhu bečke secesije. Pritom su srušene dvije kuće na lijevoj strani ove slike. Ovdje su, pored vojničkih, prikazane brojne pojedinosti koje su bile sastavni dio najprostranijeg kotorskog trga i činile ga slikovitijim dajući mu prisni karakter. Na njemu se vide i drvene klupe pred dućanima, od kojih neki imaju natpisne table, među kojima je i jedna sa dvoglavim austrijskim orlom. U prizemlju dvije kuće su dućanska vrata „na koljeno“, jedna kuća ima otvoreno stepenište koje rastavlja prvi sprat od trgovačkog prizemlja, uz njega je ugao ispunjen polukružnim zidom. Na kući istaknutog zabata, koji liči zvoniku na preslicu i iskošene krovne strehe, izložene su na prozorima vaze sa cvijećem. Nad prizemljem male kafane ostakljenih prozora pričvršćen je crveno-bijeli prugasti zastor. Natpis pod slikom označava da je to vojnička kafana: *Caffe militare*. Na nekim kamenim kućama vide se rupe nepopunjene kamenjem, koje služe za postavljanje skela pri popravkama. Kako se srijeću na mnogim Karačajevim slikama, može se zaključiti da su bile uobičajene u Boki i Dalmaciji. Na jednoj kući su uobičajena dućanska vrata „na koljeno“, na drugoj je rasteretni luk iznad nadvratnika, poznat još u antičkom graditeljstvu, a vidljiva je i limena cijev za odvod kišnice s krova. Na nekima su željezni vezovi koji ih učvršćuju, a bili su u upotrebi početkom XIX vijeka na Primorju. Na jednom prozoru se vidi rublje. Po trgu se šetaju muškarci u plavim i smeđim kaputima i bijelim pantalonama, na glavama su im žuti i crni cilindri, jedan od njih drži štap za jahanje. S njima je i austrijski oficir s trouglastim mornaričkim šeširom. Od njih su odijeljeni dva Bokelja s kuburama i čibukom u nošnji bokeljske mornarice, Crnogorci i Crnogorke. Dva nosača sjede na klupi, a jedan, kojemu se vidi samo noga, počiva pod baroknim balkonom Bizantijske palate, koji i danas ima trbušastu željeznu

ogradu, čestu na primorskim kućama XVIII vijeka. Na prozorima su zeleni persijaneri, ali i smeđe zimske škure. Dakle, slikar je ovdje s mnogo pojedinosti predočio glavni gradski trg tog vremena, njegove kuće, vojničke i javne zgrade, pa i ljude koji su se tu srijetali. Nad trgom se uzdiže kamenito brdo kojemu je ime označeno u natpisu: *Monte Pestingrad*. Ovdje, kao i u mnogim gradovima na istočnoj obali Jadranskog mora, brdo se, kao i ostale okolne gore, uklapa u sklopove gradskog graditeljstva čineći ih slikovitijim. Naglašeni završni zupci gradskih zidina (merlati) ni ovdje, kao ni na drugim mjestima, nijesu ucrtani, jer su, vjerovatno, ranije uklonjeni.⁹⁰

T. Karačaj: Trg pred stolnom crkvom u Kotoru, akvarel⁹¹

⁹⁰ Splitski „naivac“ Antun Barač je takođe slikao ovaj trg 1837. godine. Njegov akvarel zaostaje za ovim Karačajevim, ali i on svjedoči o postojanju drvene strehe odnosno balkona na kamenim konzolama kasarne, koja je nekad bila providurova palata. (C. Ficković, op. cit, str. 213).

⁹¹ Akvarel je u albumu zaveden pod brojem 74 i nosi naziv: Piza del Duomo a Cattaro.

Stolna crkva sv. Tripuna je dosta tačno nacrtana. Dok su neke sitnice, kao željezne spojnice osiguranja zida na drugom spratu zvonika i natpisna tabla uz glavna vrata, ucrtane, zabati i prozori prvih spratova nijesu naznačeni. Na istočnom pobočnom zidu crkve su barokna vrata sa strehom od crijepova, koji se srijeću na jednoj dobrotskoj kući na Karačajevom akvarelu zavedenom u Albumu pod br. 65. Ako je to, kao što se može pretpostaviti, upliv sa okolnog kopna, onda je prodro i u reprezentativno graditeljstvo Kotora. Ta pobočna vrata Sv. Tripuna su kasnije zamijenjena velebnijim i reljefnim u duhu neoromanike, pa se ne mogu, kao što je to učinjeno, smatrati i na osnovu ovog akvarela srednjovjekovnim. Čitav taj zid je, dakle, pri kasnijoj obnovi izmijenjen, jer je bio oslabio pa je zato poduprt potpornim lukom, koji je vidljiv i na ovom akvarelu. Slično vratima stolne crkve, izrezbarene vratnice ima i biskupsko dvorište. Ostale zgrade ovog trga prikazane su prilično tačno. Među njima je poluskriveno pročelje palate plemićke porodice Drago s gotičko-renesansnim dvojnim i renesansnim prozorom, te svodovima uličnog prolaza koji drže, ovdje nevidljivi, najljepši renesanski vajarski rad u Kotoru, zidne konzole. Karačaj je naslikao zastor na prozoru i balkon sa zabatom na dvospratnici pri čijem su omalterisanom prizemlju dvije drvene klupe i terasa s kamenim stubićima kuće u desnom uglu slike. Toj dvospratnici, dvorišna vrata, pa čak i prozor nad prizemnom klupom, natkriveni su strehom od crijepova, koja je, vjerovatno, došla u Boku Kotorsku iz zaleđa. Pod krovom je niz kamenih zubaca koji drže strehu, a ne kanal za odvod kišnice uobičajen na Primorju, koji slikar ni na drugim akvarelima ne prikazuje. Žućkasti malter s bijelo označenim uglom i pojasima četiri sprata kuće u lijevom dijelu slike je neobičan u obojenim pročeljima primorskih kuća. Trg, uzdignut nad nivoom ulice, popločan je samo uz stolnu crkvu i okolne kuće, dok mu središnji prostor pokriva zemlja i prirodno kamenje kao i na trgu

Gregorinine palate. Na njemu dva muškarca razgovaraju s djevojkom, svi su u narodnim nošnjama, među kojima je najbogatija ona žene u kratkoj bijeloj, naboranoj suknji i šarenoj pregači. O vratu joj je koralna ogrlica, a bijeli rubac pada niz kosu. Svi imaju i crvene cipele. Posebno je označena stolna crkva: *Chiesa di S. Trifon*. Uz njen zvonik, na padini brijega u pozadini vidi se zvonik crkve Gospe od zdravlja s plavom kupolom. Na ovom akvarelu, kao i na još nekim u Albumu, nalazi se podatak o noćnoj javnoj rasvjeti Kotora; jedan fenjer je pričvršćen o ugao zvonika stolne crkve, kao i na još nekim ulovima i raskrsnicama. U lijevom uglu je potpis Ky.

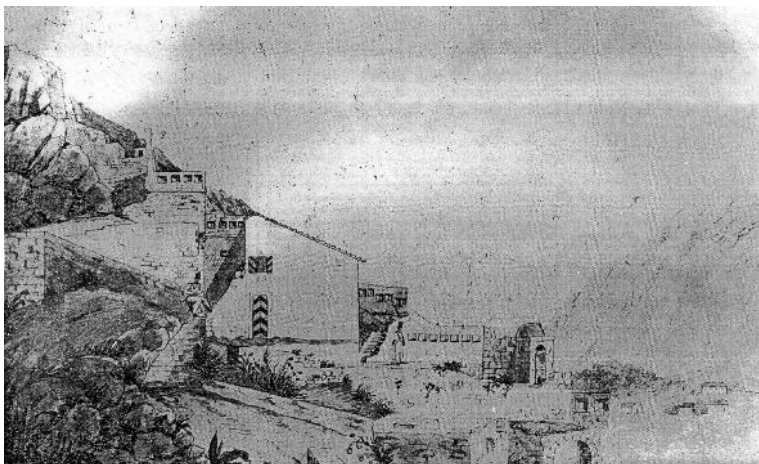
T. Karačaj: Kazališni trg u Kotoru, akvarel⁹²

Naslikan je posebni jugozapadni krak Trga oružja, koji se, kako se iz naslova vidi, nazivao Kazališni trg, što u dalmatinskim gradovima nije bilo uobičajeno, iako su njihova pozorišta, koliko je poznato, bila starija od kotorskog. To pozorište je

⁹² Akvarel je u Albumu pod brojem 75 sa naslovom: „Piazza del Teatro a Cattaro“.

označeno u naslovu slike, *Teatro*, a bilo je smješteno u jednospratnoj zgradi, koja se nalazila između kasarne sa nazivom Velika straža, *Gran Guardia* i vojnog skladišta zvanog *Provianda*, koja svojim oblikom i velikim krovom podsjeća na zadarski arsenal. Zgrada pozorišta više ne postoji, kasnije je na njenom mjestu sagrađena jednospratna zgrada neogotičkih prozora, a zatim neorenesansna palata opštinske uprave oštećena u zemljotresu 1979. godine, koja se nametnula mjerilu trga. Preko puta duge kasarne, s druge strane ulaza u grad, nalazila se mornarička kasarna označena i nazivom *Caserma della marina*, kojoj je dodana prizemna zgrada. Budući da njeni kapci nijesu obojeni crno-žutim prugama, pred njom je klupa, a na njenim vratima nema stražara, već muškarac u narodnoj nošnji, može se pretpostaviti da je to privatna kafana ili trgovačka radnja namijenjena prvenstveno mornarima i vojnicima. Na mornaričkoj kasarni su dva okrugla okna i stariji sažidani prozor sa lukom i konzolama, uobičajeni još od XIII vijeka na dalmatinskim kućama, ali ih Karačaj, pored mnogih izrazitih pojedinosti koje crta, skoro nigdje ne donosi. Ovdje slika četvorougana prozorska okna, koja su u XIX vijeku prevladala nad okruglim mletačkim; poređane metle i koš za čišćenje trga, iz čega se može zaključiti da je ovaj posao djelimično obavljala mornarica. Naslikana je i ptica u kavezu, na prozoru mornaričke kasarne—pojednost koja odaje prodor romantizma u kruti vojnički život Monarhije. Tu su i kuće uz koje su prislonjene daske. Možda su to radionice stolara i bačvara, jedna od njih ima neuobičajen dimnjak koji se ističe na pročelju i proteže od prizemlja do krova. Ovaj sklop je kasnije izmijenjen novogradnjama. Vide se i drvene ljestve za paljenje oskudne gradske rasvjete, svedene na pojedinačne petrolejske svjetiljke četvorougaoznog oblika, uobičajenog do sadašnjeg vremena. U tornju za sat iskićenom baroknim ukrasima i natpisima, postavljenom vještinom urbanističkog iskustva pri ulazu u grad, smještena je carinarnica, kao i u Dubrovniku. Označena je u nat-

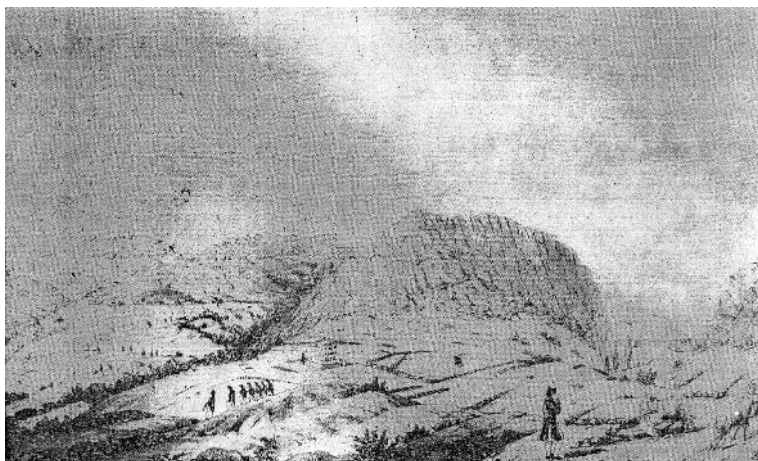
pisu: *Dogana*. Uz toranj je piramida, ali nadgrobnog rimskog spomenika Klodije Eufrozine nema. Pozorišni trg, slično ostalim, nije popločan. Na njemu su mornarički i pješadijski oficiri, muškarci u građanskoj nošnji sa cilindrima. Crnogorka je donijela breme suhog drveća koji vjerovatno njena kćerka nosi na ramenu. Preko tih likova Karačaj je, zaljubljen u živopisne narodne nošnje, i ovdje posvjedočio veze okoline sa gradom sitnom gradskom privredom.

T. Karačaj: Položaj sv. Stjepan u kotorskoj tvrđavi sv. Ivan, akvarel⁹³

Sklop strmih istočnih gradskih zidina s kućicom, stražarnicama i puškarnicama uzdiže se nad gradom do tvrđave sv. Ivana. Jedan sklop tih zidina još su Mlečani nazivali sv. Stjepan, iz do sada neobjašnjivih razloga. Na položajima tri vojnika stražare i ljenčare. Ovo potvrđuje poznatu činjenicu da su austrijske vlasti popravljale zidine i postavljale posade prema granici Crne Gore. Stražare su natkriven kupolama obojenim crvenom bojom, poput onih u Dubrovniku. U niziji se vide obrađena polja, putevi i kuće predgrađa. U lijevom uglu je slikarev potpis KY.

⁹³ Akvarel je pod brojem 78 sa naslovom: Posto S. Stefano del Castello S. Giovanni a Cattaro.

T. Karačaj: Pogled na Vrmac i tvrđavu Trojica, akvarel⁹⁴

Pogled na dio Kotorskog i Tivatskog zaliva sa brijega iznad austrijske tvrđave Trojice, koju Karačaj naziva po nekadašnjoj crkvi; sa Kotorom i njegovim zidinama, Dobrotom, Tivtom i ostalim mjestima, ostrvima sv. Marka i Gospe od Škrpjela, te masivima planina. U prednjem planu, ispod putva za Budvu, su tvrđava Trojica sa nasipom, plitkim jarkom i stražarnicom, te poštanski put za Budvu. Iznad tvrđave slikar je naslikao sebe pri skiciranju okolnog pejzaža, pred livadama ograđenim kamenim međama, kraj Crnogorke pastirice, nedaleko od pješaka koji vježbaju. Pod slikom su nazivi predjela i zgrada: (*Isola S. Maria d'Ottok, Forte S. Trinita, Via postale per Budva, Monte Vermaz, Cattaro, Forte S. Giovanni*). U uglu je potpis Ky.

Sa ovom uravnoteženom i preglednom slikom, u kojoj se vidi njegov smisao za obuhvaćanje širina i upadljivih suprotnosti pejzaža, Karačaj završava svoj zbir bokeljskih razglednica i prelazi na Budvu, ostalo Crnogorsko primorje i kontinentalni dio Crne Gore.⁹⁵

⁹⁴ Akvarel je pod brojem 79 i naslovom: Veduta del Monte Vermaz e del Forte S. Trinita.

⁹⁵ C. Fisković, op. cit. str. 216.